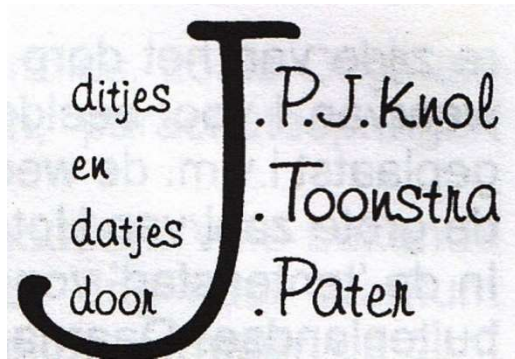

Ditjes en datjes 2003

<i>maand</i>	<i>onderwerp</i>
01	Een landarbeider vertelt over werkzaamheden op en rond de boerderij
02	Een zeeman uit Warffum : Martinus Marius (Max) Hoeksema (1896-1992)
04	Stierenvereniging Warffum en omstreken
05	Beurt- en korenschippers
06	Hilje Doornbosch 100 jaar : dienstmeid bij de boer
07-11	Kamp Amersfoort : ervaringen van E. Dijkstra, onderwijzer en zoon veldwachter
12	Epko Kuiper : horloge-, klokkenmaker en elektricien + 1 ^e Synagoge Warffum

2003-01

Een landarbeider vertelt

Vóór 1950 waren de werkzaamheden op de boerderij nauwelijks gemechaniseerd. Het landwerk gebeurde toen met hand- en paardekracht. De meeste boeren hadden een gemengd bedrijf, daardoor kon de mest van koeien, paarden en soms schapen worden gebruikt om de grond vruchtbaar te maken.

Het grootste deel van de bevolking in Noord-Groningen bestond uit landarbeiders die bij de boeren veel zwaar werk verrichtten. Ze waren het gewend en vonden het gewoon en onder elkaar hadden ze vaak grappen en grollen. Ondanks het harde bestaan werd er daardoor veel gelachen. Tijdens de werkzaamheden werd tamelijk veel gepraat en de ouderen vertelden de jongeren hun levensverhalen en belevenissen. Op verschillende boerderijen kunnen we nog een meiden- en een knechtenkamer aantreffen. Soms zijn ze inmiddels verbouwd voor andere bestemmingen, omdat de tijd van inwonende meiden en knechten al lang voorbij is. Tot de tweede wereldoorlog trof je op vele boerderijen inwonend personeel aan. Zo bestond het vrouwelijk personeel vaak uit een 'grote meid', de hulp van de boerin en een 'lutje' meid, meestal een jong meisje dat als hoofdtaak had de oppas voor de kinderen van de boer. Het mannelijk inwonend personeel bestond uit de 'grote' knecht en een 'lutje' knecht en de 'schoapvent'.

Bij veel boerderijen trof men een arbeiderswoning aan, waarin de eerste arbeider woonde die bovendien getrouwd was.

Om twaalf uur kreeg het personeel warm eten in de knechtenkamer. De maaltijd bestond altijd uit een stampot met veel vet, goed voor de arbeiders om nieuwe krachten te

verzamelen. Er werd niet van een bord gegeten, maar van plankjes. Ieder kreeg een portie opgeschept en dan kon men zich er tegoed aan doen. Er werd niet gezeurd van 'dat lust ik niet'. Men paste zich aan en zo gebeurde het ook. En bleef er wat over dan werd het door de eerste arbeider in een pannetje geschept en mocht hij het meenemen naar huis voor zijn gezin.

Langs de lengtezijde van de schuur waren meestal de koeien gestald en ter lengte van de achtergevel voor een deel de paarden. Wanneer men achter de koeien langs liep richting woonhuis van de boer, dan ging men aan het einde van de stal door een deur en kwam men in de zgn. achtergang en trof men allereerst de knechtenkamer aan en vervolgens de meidenkamer. Meestal werd geslapen in bedsteden. In de knechtenkamer stond een 'turfkachelkje', die werd gestookt met vlasafval. Het werd erin gestampt waardoor het vaak meer smeulde dan brandde. Maar het hoorde er gewoon bij, het was immers altijd zo geweest!

De werktijden waren van maandagochtend 6.00 uur tot zaterdagmiddag 5.00 uur. Door de week in de zomerperiode meestal tot 's avonds 6.00 uur. Tussen de middag was er een uur schaft, ook bedoeld voor de paarden zodat ze voldoende konden eten en drinken.

's Voormiddags en 's namiddags werd er koffie gedronken rond de haver- en meelkist. Ze werd geschonken uit een grote zwarte ijzeren ketel in zgn. 'spoukkommen'. Deze drinkkommen waren zo groot dat je er met beide ogen in kon kijken. Men zat bijeen op een bank of op een 'schoamel' (melk-krukje).

De eerste arbeider gaf het sein om weer aan de slag te gaan. Bij het binnenhalen van de oogst werd koffie in een keteltje met de spoukkommen in een mandje naar het land meegenomen voor de opsteker en de louter van de wagens.

Ook in de winter was er volop werk, zoals het vlas repelen waarbij de zaadknoppen van de stengels worden getrokken. Als dit werk beëindigd was kwam de knopbrekmaschine die het lijnzaad uit de knoppen pelde. Het daarbij ontstane kaf werd meestal als voer voor het vee gebruikt. Daarnaast was bij het repelen het zgn. 'vlasboard' ontstaan. Dit zijn de geknikte en korte stengels. Er bleef altijd wel wat zaad achter in dit restproduct. Na repelen en knopbreken werd het vlasboard uitgespreid op de schuurdeel waarna het met paarden met daarop een paar arbeiders werd betreden om de laatste restjes lijnzaad eruit te halen (boarddörsen).

Voor het dorsen van het koren kwam de dorsmaschine. Voor het dorsgarnituur werd ruimte gemaakt op de schuurdeel. Doorgaans was aan personeel zo'n 11 man nodig. Voor 1900 werd nog met dorsvlegels gewerkt, een houten knuppel aan een stok die kon ronddraaien en waarmee de arbeiders op het uitgespreide koren beukten om het kaf van het koren te scheiden. Ook deed de hekelmaschine in die tijd haar intrede. Zij werd aangedreven door een paard voor de rosmolen. Deze was op vele bedrijven aanwezig, ook om de melkkarn in beweging te zetten.

12 maart was het moment dat de voorjaarswerkzaamheden weer begonnen, immers het land moest 'klaargemaakt' worden. De stalmest werd handmatig met een mestvork uitgestrooid. Vervolgens werd er gepoot en gezaaid en daarna was het even een rustigere periode totdat het vee omstreeks begin mei de wei in kon.

Dan moesten de stallen worden geschoond. Het was vaak een groot feest, want er werd veel water bij gebruikt. En kreeg je een medearbeider 'per ongeluk' voor je emmer dan kreeg hij de volle lading. Voor de muizen en ratten, die in de schuren en stallen aanwezig waren, was dit een slechte dag. Zo gebeurde het eens dat er een rattenhol werd ontdekt. De ratten werden door het water verdreven uit hun hol en werden vervolgens één voor

één door de eerste arbeider met zijn blote handen bij hun nekvel gegrepen en gedood zodat er uiteindelijk zeven dode ratten op een rij lagen.

Als de 'goulen' in de schuur leeg waren, moest aan de binnenzijde van het dak de spinnewebben worden gestubd. Er werd daarvoor een zware ladder op de dikke balken van het gebinte gehesen, soms wel op negen meter hoogte. Hierop gezeten werd al zwaaiend met een bosje vlas aan een lange stok het rietdak schoon geslagen. Als je daar in de hoogte mee bezig was moest men uitkijken niet omlaag te vallen. Na zo'n dag stubben zag je eruit als zwarte piet en bovendien zat jezelf ook onder de flarden spinnewebben. In de tweede helft van mei en in juni werd al weer naar het groeiende gewas van de nieuwe oogst gekeken. Er moest geschoffeld en gewied worden om het onkruid te verdelgen. Soms liep men daarvoor met acht à tien mensen op een rij op het land. Het laat zich raden dat er veel verhalen bij dat werk los kwamen. Bovendien werd er dan veel gelachen. Soms werd ook iemand in de maling genomen.

Vakantie kende men in die tijd nog niet. Wel was er eens per jaar een zgn. 'vrijweek'. Dit is de week beginnende met de zondag na 12 mei (ol maai). Dan gingen de dienstboden uit dienst en ontvingen hun jaarsalaris. Er was dan ook de meikermis in Groningen en de grote meiden gingen daar op de eerste dinsdag van de kermis heen om nieuwe kleren te kopen en te feesten. Hetzelfde gold voor de kleine meiden, maar dan op de 2^e dinsdag van de kermis.

Na deze vrije week gingen de grote en de kleine meiden weer naar hun oude stek of waren bij een andere werkgever 'uitbesteed'. De meiden hadden meestal een eigen kleerkast die door de boer waar ze was uitbesteed werd opgehaald. Voor de knechten golden dezelfde regels.

Voor de eerste en andere vaste arbeiders gold 1 mei als wisseling van de wacht. Wisseling gebeurde vaak wanneer men elders meer kon verdienen. Het dorpsbeeld werd op 1 mei opgesierd met boerenwagens, waarmee de arbeider zijn 'boedel' ging verhuizen. Ook de lagere scholen hadden dan een week vakantie en de bevordering van de leerlingen naar een hogere klas vond dan eveneens plaats. Na deze week kwamen ook zij die leerplichtig waren geworden op school. De leerlingen waren dan vóór 1 april 6 jaar geworden.

Verschillende kinderen kwamen dan al van de kleuter- of fröbelschool, maar niet alle omdat de leerplicht pas gold vanaf 6 jaar. Als de oogst van het land was gehaald, bij voorkeur op of omstreeks 28 augustus, moest het land weer worden geploegd en enkele percelen worden ingezaaid met wintergranen. De paarden kregen veelal extra voer, zowel in het voorjaar als in het najaar in de vorm van paardeboden die bestonden uit een mengsel van bonen, erwten, gerst en haver. Ze werden gemalen op de molen en bij de bakker gebakken.

12 november was de dag dat het buitenwerk beëindigd moest zijn. De gebruikte werktuigen en gereedschappen werden allemaal keurig schoongemaakt, in het vet gezet en opgeborgen in de schuur. Jan S. Pater m.m.v. J.P.J. Knol.

2003-02

Een zeeman uit Warffum : Max Hoeksema

Niet alle Warffumers verdienden in de vooroorlogse jaren hun brood in het dorp zelf. Sommigen moesten er ver voor van huis. In die tijd was Nederland een zeevarende natie met koloniën en dus gingen uit onze streken ook veel jonge mannen aanmonsteren bij de koopvaardij. Max (Martinus Marius) Hoeksema (1896-1992) en zijn broer Herman hoorden daarbij. Ofschoon geboren in Usquert woonden hun voorouders al voor 1650 in Warffum.

Weliswaar verhuisden die in de loop der jaren naar Breede, Saaxumhuizen, Den Andel en Baflo, maar grootvader Jurrien Alberts Hoeksema (1829-1869) was weer terug in Warffum, waar hij in de Westervalge een winkeltje had. Zijn dochter Trientje, die getrouwd was met Pieter Huisman, machinist op de dorsmachine, neemt het winkeltje over. Weer later woont er Aaltje Meter. Cor van Dam heeft een schilderij gemaakt van het winkeltje. De jongere broer van Trientje, Haje Hoeksema (1867-1939) is kreupel en kan geen veldwerk verrichten. Daardoor voldoet hij aan de voorwaarden van de "Maatschappij tot Nut van het Algemeen" om in aanmerking te komen voor steun bij een opleiding tot kleermaker. In 1893 wordt de spoorlijn Roodeschool-Groningen geopend. Mogelijk was dat de aanleiding om de grote reis naar Amsterdam te aanvaarden waar hij kleermakersknecht wordt. Zijn baas werkt voor voorname families en Haje moet ook kostuums voor hem bezorgen bij de geachte clientèle. Zo ontmoet hij bij professor Guye de dienstbode Maria Vahrmeijer. Hoe hij kans ziet om als simpele, kreupele Warffumer jongen dat knappe, drie jaar oudere meisje te imponeren, dat al bijna 15 jaar de verfijnde levenswijze van Amsterdamse patriciërs van nabij heeft aanschouwd, blijft een raadsel. Ze trouwen in Usquert, waar Haje zich inmiddels heeft gevestigd, in 1895. Tien maanden later wordt hun oudste zoon Max geboren. Drie jaar later Herman en weer twee jaar later Corrie, die later zal trouwen met kweker Roelf Rietema van de Oostervalge. Max en Herman spelen in het fanfareorkest Boreas en gaan graag met Jan Brands het wad op. Max houdt van alles wat met machines te maken heeft en gaat na de lagere school werken bij Pot en Terborg in Groningen. Als de eerste wereldoorlog uitbreekt is hij 18 jaar oud. Hij wordt gemobiliseerd en gelegerd in Millingen aan de Belgische grens. Hij wordt verantwoordelijk voor de stroomvoorziening van het kamp. In 1917 ligt hij in Assen.

Vermoedelijk is hij in 1918 na de demobilisatie, of al daarvoor, begonnen met zijn studie voor scheepswerktuigkundige. Hij wordt daarvoor eerst medisch gekeurd en eind van dat jaar slaagt hij in Den Haag voor het voorlopig machinistendiploma. Na vier jaar studie aan de zeevaartschool in Groningen slaagt hij voor het diploma A, in 1926 voor B en in 1934, na een jaar studieverlof, voor het diploma C.

In 1920, Max is 24 jaar, komt er een meisje van 13, Jacoba Rozema, uit Warffum bij zijn ouders in Usquert 's middags haar brood op eten. Ze is een kien meisje en gaat naar de lagere school daar ter voorbereiding voor de HBS. Het hoofd der school in Warffum had haar niet toegelaten. Zij is de dochter van de landarbeider Hendrikus Rozema en Geertje Smits uit Hantum, Friesland. Met nog drie zussen wonen ze in de Westervalge naast het bovengenoemde winkeltje. De Warffumer hereboer Crijn Derks Bekema-Sijpkens, bij wie haar vader vaste arbeider is en met wie zij een speciale band heeft, stelt haar in staat de HBS (5jc) in Warffum te volgen. Helaas zakt ze voor het eindexamen, mogelijk omdat ze meer aandacht heeft gekregen voor Max dan voor haar studie. Een jaar na haar eindexamen verlooft ze zich met haar knappe zeeman met zijn "Indian" motorfiets. Voor meisjes met een HBS-opleiding is in die tijd op het platteland vrijwel alleen emplooi als onderwijzeres, maar dan zou ze naar de kweekschool moeten. Daarvoor wordt niet gekozen. Ze is een tijdje hulp van kleuterjuf Kokmeijer. Van haar klasse vriendinnen Julia, dochter van burgemeester Hoen, Jo, dochter van dominee Lofvers en Catrien, dochter van leraar Meindersma heeft alleen de laatste, omdat ze ongetrouwd is gebleven, een baan als bibliothecaresse gehad. Max en Coba trouwen in 1928. Max wordt ingeschreven in Warffum. Ze gaan wonen aan de Torenweg, waar ruim een jaar later hun eerste kind Hajo geboren wordt. Max heeft tijdens hun verlovingstijd een aanstelling gekregen en is als scheepswerktuigkundige gaan varen bij de SMN, de Stoomvaart Maatschappij Nederland.

Deze maatschappij onderhoudt samen met de Rotterdamse Lloyd de druk bevaren verbinding met Nederlands-Indië. Warffum blijkt wel erg ver weg te zijn. Ze verhuizen naar Haarlem, omdat dit dichterbij Amsterdam is, waar zijn schip binnen komt en regelmatig in onderhoud ligt. In Haarlem wordt in 1933 Hendrikus Marius geboren. De crisisjaren doen de pogingen om een baan aan de wal te vinden, mislukken.

Max doorloopt alle rangen, van 5e machinist tot hoofdmachinist. In 1938 is hij 3e machinist op het ms Bintang. Vervolgens met de Poulau Laut naar Sabang op Sumatra. Met de Simaloer na een reis van 9 maanden terug in Amsterdam. Tijd voor verlof. Vrouw en kinderen zijn inmiddels weer naar het vertrouwde Warffum teruggekeerd. Na dat verlof zal het bijna zes jaar duren voor hij ze terug ziet. Eind 1939 reist hij als passagier aan boord van het ss Jan Pieterszoon Coen, dat een pendeldienst onderhoudt door het gevaarlijke Kanaal, naar Lissabon, waar hij de volgende dag overstapt op het spiksplinternieuwe vlaggeschip van de SMN dat pas in september 1938 van stapel is gelopen, het ms Oranje. 5 weken later loopt dit in Soerabaja binnen, waar zijn nieuwe schip, het ms Tarakan op hem wacht. Al de volgende dag vaart dit uit voor een reis door de archipel, die pas in mei 1941 eindigt, opnieuw in Soerabaja. Na acht dagen vertrekt hij weer aan boord van de Mapia. Nederland is dan al een jaar bezet door de Duitsers en in de Pacific wordt de toestand dreigend. Max ontspringt de dans van de Japanse verovering van Nederlands Indië. Van de 130 Hollandse schepen, die bij het uitbreken van de vijandelikheden in Indië dienst doen, overleven er maar ca. 35. De Mapia gaat naar New Orleans en vervolgens naar Melbourne. De Nederlandse schepen worden ingelijfd in de geallieerde vloot met bemanning en al. In mei 1943 is Max 2e machinist van de Poelau Roebiah. Op 12 mei 1943 vertrekt het met een lading mangaan- en kopererts in een konvooi van 8 schepen van Bombay naar Baltimore. Op 6 juli is het Panamakanaal gepasseerd. Als het konvooi zich op 8 mijl ten NO van Jamaica bevindt, wordt het aangevallen door de Duitse onderzeeër U 759 onder commando van de 'Leutnant zur See, 2e Klasse Friedrich'. Het schip wordt door slechts één torpedo getroffen. Bij de explosie worden 2 bemanningsleden gedood. Een uur na de treffer richt het voorschip zich op en zinkt. Op dat moment klinken drie zware lange stoten van de stoomfluit van het schip. Als het schip al geheel onder water verdwenen is klinkt nog het zware geloei van de fluit. In zijn latere leven zal Max dit nimmer kunnen vertellen zonder tranen in zijn ogen te krijgen. Hij bevond zich bij de geredden. De periscoop van de U-boot kwam zo dicht langs de reddingsboten dat je je pet er op kon hangen vertelt Max. De U-boot zal niet op haar basis in Loriënt in Frankrijk terug keren. Zij wordt een maand later door een Amerikaanse bommenwerper met dieptebommen tot zinken gebracht, waarbij de hele bemanning om het leven komt. Max gaat via Kingston naar Boston, waar een nieuw schip op hem wacht, de Salawati. Hij is dan bevorderd tot hoofdmachinist. Met de Salawati zal hij in juni 1945 in Amsterdam aankomen. Een ontroerend weerzien met Coba. Ze was al enkele weken eerder met haar beide zoons naar Amsterdam gereisd op een gerucht dat het schip zou arriveren, maar moest toen onverrichter zake terugkeren. De enige tekenen van leven, die zij in die vijf oorlogsjaren had ontvangen waren Rode Kruis telegrammen, maar die waren vaak al lang onderweg geweest. Toch werden ze altijd met gejuich ontvangen. De spanningen omtrent het lot van haar Max samen met die van de Duitse bezetting waren groot, maar gelukkig was ze opgenomen in een hechte dorpsgemeenschap en had ze veel steun aan haar vriendin Aaf Hoff, ook een zeemansvrouw in gelijke omstandigheden. Max kwam in Warffum aan in een legertruck vol met Amerikaanse etenswaren en sigaretten. Daar zag hij zijn zoons, inmiddels 12 en 15 jaar, die hij nog nauwelijks gekend had en zagen zij hun vader, die een vreemde voor hun was.

Maar ze liepen wat trots naast hem in zijn uniform door het dorp voor het weerzien met zijn moeder, die bij Corrie in de Oostervalge woonde. Max kreeg een half jaar verlof. Daarna vaart hij tot zijn pensionering in 1951 als hoofdmachinist op diverse schepen en laatstelijk op de Ceram. Met dat schip komt hij op 1 mei 1949 in de haven van Durban, Zuid-Afrika, waar ook het ms Tegelberg, het vlaggeschip van de KPM (Koninklijke pakketvaart maatschappij), ligt met als gezagvoerder Herman Hoeksema, zijn broer. Het is juist de dag van de 85e verjaardag van hun moeder. Hij ontmoet zijn broer voor het eerst in vele jaren. De lokale krant vindt deze ontmoeting zo bijzonder dat zij een artikel met foto's aan wijdt. Herman heeft de oorlogsjaren in Japanse kampen doorgebracht en heeft aan de beruchte Birmaspoorlijn gewerkt.

Max geniet samen met zijn Coba nog 40 jaar van zijn pensioen. Ze kopen het huis Westervalge 8, tegenover de lagere school. Daar installeert hij zijn draaibank en werkbank en knutselt wat. Hij was nog enige tijd penningmeester van de ijsclub. Coba zat in het comité van het museum Het Hoogeland. In 1978 verhuizen zij naar een serviceflat in Delfzijl met uitzicht over zee, waar Max in 1992, 4 dagen voor zijn 96e verjaardag, overlijdt. Jacoba overlijdt 6 jaar later in Zuidlaren. Henk Hoeksema.

Max en Coba

Poelau Roebiah

2003-04

Stierenvereniging Warffum en omstreken

Ouderen onder ons zullen zich nog een stier weten te herinneren, die meestal stond aangeliend in het stuk weiland voor de boerderij van de familie Werkman op Breede. Na 1966 is dit beeld verdwenen, mede omdat de Kunstmatige Inseminatie (K.I.) haar intrede had gedaan, waardoor 1 stier veel meer koeien kon bevruchten.

De stieren die we hier nader gaan beschouwen waren van het Groninger Blaarkop ras oftewel Zwartblaren. Aan het begin van de twintigste eeuw was de ideale blaarkop zwart over de gehele romp en hals. Alleen de kop, de buik en de pluim van de staart en de poten beneden de knieën en hakken behoorden wit te zijn. Het wit van de kop werd veelal onderbroken door zwarte velden om de ogen. Waren deze velden verbonden met het zwart van de hals, dan sprak men van vaste blaren; was dit niet het geval, van losse. Ontbraken de blaren dan sprak men van witkoppen. Naast het zwartblaar- en zwartwitkopvee kwamen ook roodblaar- en roodwitkopkoeien voor. De koeien vielen op in fijnheid van lijnen, een prachtig plat en breed kruis, rechte dijen en mooie bovenlijn.

Tijdens de landbouwtentoonstelling van 1922 in Groningen maakten de blaarkoppen grote indruk. Menigeen was verbaasd over de schone bouw, gepaard aan soliditeit en beste productie.

Ook onder Warffum werd bij verschillende boeren het blaarkop ras vertegenwoordigd. Tot in de zestiger jaren van de vorige eeuw immers waren op praktisch alle boerenbedrijven koeien aanwezig, vaak plm. 10 melkkoeien en voor de rest jongvee en/of mestvee.

Vanaf 1970 is daar een sterke verandering in gekomen, er werd een scheiding gemaakt of vee of landbouw. Op de veebedrijven nam nu het aantal koeien sterk toe en natuurlijk in verhouding ook het aantal jongvee. Op 1 maart 1920 werd de Stierenvereniging Warffum en Omstreken opgericht, die met 12 leden van start ging met als doelstelling de verbetering van de zwartblaarfokkerij door een toename van de melkproductie en een verhoging van het vetgehalte. De eerste leden waren Y. Werkman, B.S. Wiersema, G.S. Mulder, R. Kadijk, J. Boersma, J. Goldhoorn, Gebr. Van Zeewijk, D. Meijer, M.C. Kok Dijkema, K.J. Zuidema, Jac. Knol en E. Dijkema. Om een beetje op gang te komen werd de eerste stier Wilson gehuurd voor een prijs van f 1400 per jaar.

In 1921 werd tot aankoop van de eerste stier overgegaan, Glorie genaamd, welke na twee jaar werd vervangen door Blaarkop, gekocht van E. Bolhuis te Zeerijp. In 1921 werd op dit fokbedrijf 'de Groeve' de bekende stier Keizer gefokt, waar alle blaarkoppen in rechte lijn van afstammen. Andere bedrijven die binnen de blaarkopfokkerij van grote invloed zijn geweest, zijn de fokstal Alma van P.K. de Boer te Bedum, de Fritsema-stal van F.J.

Schuringa te Oldehove en de stal van P. Schillhorn van Veen te Uithuizen. Ik noem ze speciaal, omdat deze namen met regelmaat terugkomen in de Warffumer vereniging.

In het begin van de twintiger jaren van de vorige eeuw bedroeg het dekgeld voor de ledenkoeien f 5 per dier en voor niet leden f 10. Het aantal koeien dat door Blaarkop gedekt werden, bedroeg in 1925 69 leden koeien en 62 van niet leden.

In december 1926 spraken de leden zich uit om bij aankoop van een nieuwe stier te letten op productie. Exterieur vond men minder belangrijk. In 1930 werd de stier Mohammed 2 van P. Schillhorn van Veen aangekocht, die 134 ledenkoeien dekte en 41 van niet leden. In 1933 gaan de leden met elkaar per autobus langs verschillende bedrijven om zich goed te oriënteren welke dieren te koop zijn. Tenslotte wordt dit een stier van Bolhuis te Zeerijp, genaamd Krijn van Groeve, aangekocht voor f 600.

In deze jaren is ook de Gezondheidsdienst voor Dieren opgericht, die bij de bedrijven TBC onderzoek doet. Wanneer de koeien geen verschijnselen van de ziekte vertonen, wordt een certificaat van goedkeuring afgegeven met een geldigheid van 1 jaar en die op een zichtbare plaats op te hangen. Vele veehouders waren trots op zo'n 'bordje'. Na geconstateerd te hebben dat de beide laatste stieren wel wat robuuster hadden kunnen fokken en nadien een stier te hebben gekocht die niet kon bevruchten, werd in 1937 de stier Julius van Frijtum (Schuringa) gekocht voor f 700.

Alhoewel deze stier in de aanvang zeer onhandig was in het dekken, werden er tijdens het eerste seizoen 120 koeien gedekt, waarna de leden zeer tevreden waren over de nakomelingen. De stier werd bij hoge uitzondering nog een derde jaar aangehouden. Op dat moment was de vereniging aangekomen bij het moment om er twee stieren op na te houden, maar de oorlog verijdelde deze gedachte, waarvan de hoofdoorzaak moet worden gezocht in de schaarse toewijzing van het krachtvoer.

Toen dit nog schaarser werd en bovendien de transportmogelijkheden verminderden, stelden de leden van hun eigen rantsoen een deel af om de stier in conditie te houden. We schrijven 1943.

Het dekgeld is inmiddels vastgesteld op f 15. Het ledenkapitaal is helemaal afgelost en de leden ontvangen f 15 dividend. De stier Victor, welke reeds een paar jaar geleden Julius was opgevolgd werd kwaad en moest weg. Het werd in deze oorlogsjaren een mooie daad voor de Warffumer gemeenschap. Er moest nl. een verklaring komen dat de stier niet behoefde te worden geleverd en dat lukte. De verklaring gaf aan dat de stier lastig was en levensgevaarlijk en derhalve in Warffum moest blijven. Hij werd geslacht door de Warffumer slaggers en voor velen was in deze schaarse oorlogstijd een stukje van de 'Breister Bol' een welkome verrassing.

In 1944 wordt de stier Reinder van Alma (P.K. de Boer) gekocht voor de prijs van f 4000 en het dekgeld vastgesteld op f 30. De prijzen stegen door de oorlogsjaren heen behoorlijk. In 1945 worden 108 koeien van leden gedekt en 103 van niet leden.

De leden betalen dit jaar geen dekgeld voor de koeien en ontvangen bovendien f 25 dividend. Na 3 jaar dienst te hebben gedaan wordt hij weer verkocht en komt de stier Jochum. Uit de notulen van 31 maart 1947 citeer ik het volgende: "Verder volgt een algemene bespreking over kunstmatige bevruchting. Een der leden deelt mee dat op de Schothorst (proefboerderij) reeds een methode is toegepast om het ei van een vrouwelijk rund op te vangen en deze in te brengen bij een straatras rund en daarna kunstmatig bevrucht. Zo zouden er van 1 rund per jaar praktisch 17 kalveren gefokt kunnen worden". Toch heeft deze methode geen ingang gevonden. Na Jochum komt de stier Achilles 2, wederom een telg uit stal Schuiringa. Deze stier bezocht de Nationale keuring in 's Hertogenbosch en verkreeg een 2e plaats.

In 1951 werd opnieuw een stier uit stal Schuiringa gekocht, genaamd Bonno die werd vervangen door Barend omdat men niet zo tevreden over eerstgenoemde was. De stier Bonno wordt dan ook voor de slacht verkocht voor f 1650. Ik zou niet volledig zijn, als ik niet over de nakomelingen van Bonno vertelde. Door een erfelijkheidskwesie stierven verschillende nakomelingen door verbloeding. Het werd een interessant object voor de Provinciale Gezondheidsdienst voor Dieren te Groningen. Mej. A. Sybesma, studente aan de Veeartsenijschool, werd als stagiaire belast met een onderzoek. Tot slot promoveerde zij op een proefschrift over dit object en trouwde bovendien met de zoon van F.J. Schuiringa.

Langzamerhand krijgt de Stierenvereniging te maken met concurrentie van de K.I. vereniging te Uithuizen en andere. Dit wordt mede veroorzaakt door een gebrek aan arbeidskrachten om met een koe lopende naar Breede naar de stier te gaan. Ook bestaat een mogelijkheid veerrijder Maring in te schakelen, maar daar moeten tenslotte transportkosten voor worden betaald. Bij kunstmatige inseminatie zet men de koe vast en de inseminator komt wel in de loop van de dag en klaar is Kees.

In 1958 wordt een stier aangekocht uit Zoeterwoude. Want naast het Groningerland, werden ook blaarkoppen gehouden in enkele streken van Holland en Utrecht. Op zichzelf dus geen bijzonderheid om te werken met een Hollandse stier.

Nadat in 1959 nog weer een stier van stal Schuiringa wordt gekocht en daarna nog een paar van minder bekende fokkers, wordt de laatste stier in 1966 aangekocht van H.W. Iwema te Tinallinge voor f 1500. Afname van het aantal leden en daarmee vermindering van het aantal aan te bieden koeien en het bovendien het moeilijk te verkrijgen van een goede stier, doen de overgebleven leden besluiten om op 14 november 1966 bijeen te komen om de liquidatie van de vereniging te bespreken. Alzo wordt besloten met 8 stemmen en 2 machtigingen tot liquidatie. Bij de aanvang waren er 12 leden, uitbreiding heeft men nooit gewenst, zodat bij liquidatie nog als lid stonden genoteerd: F. Britzel, J.

Clevering, R. Clevering Rzn, R. Clevering RHzn, H.W. Iwema, L.D. Huizenga, H.M. Knol, Landbouwbedrijf Breedenburg, J.J. Smit, K.A. Werkman, B.J. Weeseman, mevrouw A.J. Willemsen-Bruins.

Daarmee eindigde de vereniging, welke 47 jaar had gezorgd voor een goede verstandhouding onder de leden en in doorsnee goede fokresultaten van het Zwartblaar ras. De snel veranderende tijdsomstandigheden met o.a. de komst van de K.I. hebben daaraan bijgedragen.

(In het begin van het verhaal zijn een paar mededelingen overgenomen uit 'de Groninger Blaarkop' uitgave de kleine Uil 2002).

Warffum, 2 april 2003. J.P.J. Knol.

2003-05

Beurt- en korenschippers

Het vervoer van landbouwproducten als granen, zaden en peulvruchten van het Hoogeland naar de afnemers in de stad gebeurde tot zo'n dertig jaar geleden door de zogenoemde beurt- en korenschippers. Ieder dorp had, al naar gelang het aantal hectares akkerbouw, wel een of meer van deze vervoerders die met een schip deze producten naar de plaats van aflevering brachten. In ons geval was dat de stad Groningen waar de handel plaats vond. Dit was nog een uitvloeisel van het oude stapelrecht van de stad. Alle landbouwproducten uit de Ommelanden moesten in de stad op de markt gebracht worden en daar verhandeld. In 1795 is dit recht afgeschaft maar door de aanwezige infrastructuur en uit ervaring en gewoonte werd hier geen verandering in aangebracht. Het woord beurtschipper wil hier zeggen dat op de Groninger marktdagen, nl. op dinsdag en vrijdag gevaren werd en bij veel aanbod zo nodig ook op andere dagen in de week. Aanvankelijk waren de scheepjes zeer klein. Obstakels in de vaarwegen zoals smalle sluisen en bruggen alsook de aanwezigheid van overtochten (overtomen) maakten dit noodzakelijk. In 1626 werd het de Hoogelandster schippers nog verboden om een schip met meer dan 25 mudden gerst over de overtochten bij Onderdendam en Bedumerzijlen te winden. In de loop der tijd werden de vaar- en trekwegen en de zich daarin bevindende bruggen en sluisen verbeterd. Tot de eerste wereldoorlog werd er gevaren met de farrie ook wel korenfarrie genoemd. Onze vroegere hoofd van de lagere school Helmer Molema (naar wie de H. Molemastraat is genoemd) schreef dat een farrie een onoverdekt korenschip is, uitsluitend bestemd om landbouwproducten uit Hunsingo en Fiveringo te vervoeren¹. Het schip moest getrokken worden. De meeste ondernemers hadden wel een paard, was dat niet het geval dan moest er mankracht aan te pas komen. Het paard werd geleid door een jongen, de zogenoemde 'snikjong' of 'snik-vent'. Het waren meestal knapen die net of sinds kort de lagere school hadden verlaten en nog niet zoveel hoefden verdienen. De farrie was een klein schip van ongeveer 15 tot hooguit een 20 ton. Ze waren geschikt om ook in smalle vaarten en door tochtsloten te varen en om lage tillen en bruggen te kunnen passeren. Om en nabij de eerste wereldoorlog (1914-1918) werden de meeste farries vervangen door boten die voor aandrijving voorzien waren van een motor. In Warffum waren twee beurtschippersbedrijven. Ieder bedrijf had twee eigenaren. Ook particulieren konden hier een aandeel in hebben. In de 19^e eeuw hadden vier Warffumer landbouwers een aandeel in een beurtschip². De producten van de boer werden door de commissionair op de Groninger korenbeurs verkocht aan de hand van uit de partij getrokken monsters. Het schip moest dan voor aanvang van de beurs met het op die dag

te verkopen graan voor de wal in Groningen liggen. Betrof het een grote partij dan moest in ieder geval de eerste vracht aanwezig zijn. Het graan was in het dorp door de boeren in zakken naar de haven vervoerd en door de schippers in de schuit gedragen. In de gemeente Warffum was hierop een uitzondering. Toen in 1826 de Noordpoldervaart in verbinding werd gebracht met het Warffumer maar werd door de landbouwer op Groot Zeewijk in de Noordpolder bij de boerderij een laad- en loskade gemaakt en door de Schipsloot (een deel van de oude Zeewijkster Riet) op de grens van Warffum en Usquert had men dus een rechtstreekse verbinding met het openbaar vaarwater. Een der korenschepen kon dus bij de boerderij de lading ophalen³. Als de schuiten waren geladen kon de lange reis naar de stad beginnen om daar aan te leggen in het Boterdiep voorbij de Korrewegbrug.

Nadat in 1912 een deel van dit diep was gedempt werd er gelost aan de Bloemsingel. Zo gauw als de koper bekend was, werd de vracht uit het schip gehaald door sjouwerlui en op platte wagens gezet. Daarna werd door de zgn. meters en wegers het gewicht vastgesteld en werd de vracht naar de graanpakhuizen vervoerd. Op de terugreis bestond de lading uit allerlei goederen voor handelaren, drank voor de slijters, vaten met petroleum enz. Kortom vrijwel alles wat niet in het dorp gemaakt werd en toch nodig was. Later werd er veel kunstmest vervoerd. Deze was verpakt in jutezakken van 100 kg. De kunstmest leverden de schippers op de kade en de afnemers konden het daar afhalen. Soms werd er iets gestolen. In de nacht van 13 op 14 december 1917 zijn in de thuishaven uit het korenschip van Folgers en Boersma 6 vaten (= 1350 liter) jenever ontvreemd, een schadepost van plm. f 3000. Pas in de loop van 1922 zijn de dieven opgespoord. De hoofddader kreeg een gevangenisstraf van 3 jaar, de tweede en derde resp. 2 jaar met aftrek en 8 maanden. Het graan werd vervoerd in linnen en later in jutezakken. Omdat de boer de zakken maar tijdelijk nodig had werden ze gehuurd van de schippers. Doordat de zakken wel eens verdwenen of waren beschadigd hadden de schippers veel werk aan het weer verzamelen, reinigen en repareren ervan. Naderhand waren in de stad wel bedrijven die zakken verhuurden. Voor het gebruik was een huur verschuldigd. In 1951 was dit 3 cent per week en in 1964 wilde men dit verhogen tot 6 cent.

Op 4 mei 1918 werd in het hotel 't Gemeentehuis te Warffum een vergadering belegd door de beurtschippers uit de gemeenten Adorp, Winsum, Baflo, Warffum, Usquert, Uithuizen, Uithuizermeeden, Kantens, Middelstum en Bedum. Ze richtten op die bijeenkomst een belangenvereniging op onder de naam 'Vereeniging van Koren- en Veerschippers Noordelijk Groningen'. Later, omstreeks 1958, heette deze vereniging de Kring Noord Oost Groningen van de Coöperatie Graanvervoer 'De Eendracht' G.A. Groningen. In het begin van 1964 waren bij deze kring in bovenvermelde gemeenten nog 22 bedrijven aangesloten. In december 1931 werden de schepen uit de vaart genomen. Er waren vrachtauto's aangeschaft. Voortaan werd de lading bij de boerderij gehaald. In de oorlogsjaren 1940-1945 werd er weer gevaren. De auto's waren gevorderd en er werd door beide ondernemingen samen een praam gehuurd van de fa. Apol te Wirdum. Van Onderdendam naar Groningen werd de praam dan gesleept door de motorboot van de beurtschippers uit Onderdendam. Deze hadden hun schip nog niet vervangen door een vrachtauto⁴.

Verscheidene personen zijn in de loop van de tijd deelgenoot geweest in een van beide ondernemingen. Hun namen kan men nog wel eens tegenkomen in oude almanakken en soms zijn ze afgebeeld op oude foto's of ansichtkaarten maar dan zonder vermelding van een naam. Vanaf 1900 zijn deze namen meestal nog wel bekend. Van het ene Warffumer

beurtschip waren dat T. Boersma, later weduwe Boersma, A. Boersma (Hoofdstraat 7), W. Weeseman (Pastorieweg 8), en G. Werkema, daarna H. Folgers, N. Bultena, overleden in december 1959 (Kalverstraat 3) en sinds 1960 J. Hamming (Helpman 8). Het andere bedrijf was jarenlang eigendom van de gebroeders Gerrit Boer (Kalverstraat 1) en Jan Boer (Zuiderkerkpad 10). In 1943 is hierin een aandeel overgenomen door W. Veldman, tot 1948 en opgevolgd door M. Leegstra. Het andere aandeel kwam omstreeks 1945 in bezit van P. Hoek (Hoofdstraat 30), een zwager van Leegstra. Hoek begon naderhand met andere werkzaamheden en Leegstra was van 1960-1966 opgenomen in de firma Weeseman & Hamming.

Er werd gereden onder de naam 'Beurtschippers Warffum' en naast het vervoer van koren werden ook andere goederen en materialen meegenomen. Door gewijzigde oogstmethoden (maaidorsers) en andere wijzen van transport en opslag kwam er in 1972 een eind aan het traditionele vervoer van granen en zaden door de beurt- en korenschippers.

Weeseman en Hamming beëindigden in 1975 hun zakelijke relatie. W. Weeseman ging met zijn zoons nog enige jaren door. J. Hamming specialiseerde zich in het vervoer van bouwmaterialen. In 1986 werd een deel van het vervoer van transportbedrijf H. Puma Mzn overgenomen. In dat jaar kwam ook de zoon Jan Hamming in het bedrijf dat nu verder ging onder de naam J. Hamming & Zn⁵.

In 1960 hadden de beurtschippers twee vrachtauto's die ieder 11 ton lading konden meenemen. In 1993 werd gereden meteen truck met oplegger die 37 ton vervoerde⁶. Uit zakelijke motieven moest omgezien worden naar een andere bedrijfslocatie. Dat werd gevonden in Beilen waar in november 1993 Hamming jr. met zijn gezin op het bedrijventerrein aldaar de beschikking kreeg over een woning met bedrijfsruimte. Met deze verhuizing verdween ook het laatste transportbedrijf uit Warffum.

1. H. Molema, Woordenboek der Groningsche Volkstaal in de 19^e eeuw, 1887, herdruk in 1985. 2. Mededeling van de heer C.G. Reinders te Middelstum. 3. Idem. 4. Mededeling gedaan door de heer Jac. Boer Jzn in maart 1987. 5. Mededeling gedaan door de heer J. Hamming in 1994. 6. Idem. Warffum, april 2003. Jan Toonstra.

2003-06

Hilje Doornbosch 100 jaar

Aan de 'Swaardeweg' (de weg langs het kanaal) in de polder lag de boerderij van Kok Dijkema (thans Dijksterhuis). In het kleine boerderijtje daarnaast, aan de binnenkant van de Middendijk werd op 8 juni in 1903 een meisje geboren dat de naam Hilje kreeg. Haar ouders waren Jacob Doornbosch en Aaltje Dijkema. Pa was vaste arbeider bij Dijkema en zoals in die tijd gebruikelijk, moest moeder Aaltje twee keer per dag de koeien melken en als- het nodig was werken op het land. Schoffelen, wieden, aardappels rooien en schoven binden was 'vraauwluwaark'. Haar moeder begon om vijf uur 's ochtends met het melken van de zes koeien en ging daarna de lege melkbussen boenen. De burenen letten wel een beetje op 't lutje pôtje'. Moeder moest immers geld verdienen en had niet veel tijd voor haar kind, zo was dat in die jaren. Ook later toen er meer kinderen in het gezin kwamen, werden deze 's morgens door de burenen gewekt om naar school te gaan. Ze moesten zich zelf redden met het aankleden en het ontbijt, waarna ze te voet naar school gingen. Bij droog weer liepen ze via een kleipad over het land van Lutteke Hoysum toen bewoond door J. Heidema. Bij nat weer zakten ze hier weg tot over de enkels en dan liepen de kinderen buitenom over de zwarte weg. Als ze stevig doorstapten deden ze er drie

kwartier over om bij de school te komen, maar het duurde vaak wel een uur. Zelfs in barre weersomstandigheden liepen de kinderen naar school en kwamen vrijwel nooit te laat. Op zeer jonge leeftijd werd Hilje al bij de arbeid betrokken. Bij thuiskomst van school moest ze voor het hele gezin de aardappelen schillen en verder voorbereidingen treffen voor het eten. Dit ging met tegenzin, maar het moest gebeuren. Moeder ging immers iedere middag melken. Zo herinnert ze zich nog dat ze gort moest koken voor 's avonds. De gort rees op een gegeven ogenblik de pan uit en toen moeder thuis kwam had Hilje twee pannen gekookte gort. Moe werd boos en ging mopperen, maar vader zei: 'Daar kan dat kind niets aan doen, die moet dat nog leren'. De kinderen bleven op school niet over, dit in tegenstelling tot vele anderen. Ze aten tussen de middag bij hun grootouders op het kerkhof, waar opa Berend Dijkema doodgraver was. Hilje had met opa een speciale band en bewaart aan hem fijne herinneringen. Nadat opoe was overleden hield Hilje wekelijks opa's huisje schoon. Ze zat in dezelfde klas als B.H. Broekema en Sien Vogel en toen ze van school gingen kwam Sien bij Van Dam en Hilje ging naar boer Kiewiet, een boerknecht (bedrijfsleider) op de boerderij van Dojes tussen Baflo en Den Andel. Ze had thuis van haar vader leren melken hetgeen op de boerderij goed van pas kwam. Ze was aangenomen voor huishoudelijk werk, maar moest iedere middag vijf koeien melken. In de winter kwamen er nog een aantal bij. De vaste arbeider molk 's ochtends. Hilje stond 's morgens om half zes op, maakte het eten klaar voor de knecht en zichzelf en ging vervolgens het ontbijt klaarzetten voor het gezin van de boer. Dit moest naar 'boven' worden gebracht want daar aten zij. Hilje en de knecht aten in de keuken. Ze was vlot met het werk en het melken. Om zes uur werden de melkbussen geboend. Dit gebeurde buiten, ook bij storm en regen, 's Winters mochten ze binnen in de bovenste stal worden schoon gemaakt. Het putwater moest echter van buiten komen en dan vroom het soms zo dat haar handen aan het koude ijzer vastkleefden. Hilje hierover: 'Ik docht soms mien vel kin wel van mien handen ofgoan'. Als de bussen schoon waren moest alles geschrobd en gedweild worden, ook de keuken. 's Maandags werd er gewassen, waarna de was op de bleek werd gelegd. 's Avonds moest het goed binnen worden gehaald. Soms was het wasgoed keihard van de vorst, dan werd het in het achterhuis gelegd om te ontdooien. Dinsdags werd de was opnieuw gekookt in de 'waskoaker' en voor de tweede keer gewassen en gebleekt. 's Woensdags werd het wasgoed opgespeeld en op het 'rik' te drogen gehangen. Die winter zijn haar armen bevroren, waarna mevrouw Kiewiet haar armen en handen met glycerine heeft ingewreven. Hilje heeft daarna nog lange tijd pijn gehad, maar als er zo iets gebeurde ging je niet naar de dokter. Daar ging je slechts heen 'als het hail bot slim was'. Samen met de knecht at Hilje in een hokje op de deel. Er stond daar een 'paitereuliekacheltje' maar die had in de winter geen capaciteit genoeg. Daarom gingen ze samen op de achterdeel bij de koeien zitten waar het nog een beetje warm was. Eens ging de Warffumer meisjesvereniging een dagje uit. Hilje vroeg aan mevrouw of ze een dag vrij mocht om mee te gaan. Mevrouw vond het goed, als ze eerst het werk voor die dag klaar maakte. Het was immers geen vrijweek! Ze moest die dag dus wel zeer vroeg uit de veren. Ze stapte in Baflo bij de andere meisjes in de trein. Het was een hele belevenis op je vijftiende voor het eerst met een trein. In diezelfde periode had ze ook al eens de schrik van haar leven gekregen. Ze liep in 't Honnust toen ze met veel lawaai een groot monster aan zag komen. Van angst vluchtte ze achter een boom. Gelukkig ging het gevaarte aan haar voorbij. Later begreep ze dat ze voor het eerst een auto had gezien. Ondanks dat het er niet slecht was, is Hilje na een jaar vertrokken. Ze had het niet naar de zin. Ze zegt hierover: 'Als ik buiten de bussen stond te boenen kon ik de toren van Warffum zien. Ik

kreeg dan zo'n heimwee naar ons dorpje'. Het jaar daarop 'verzegde' ze zich bij Eiso Dijkema, de boerderij waar later Clevering woonde. Daar was het heel goed van eten en drinken, maar ik werkte er niet met plezier. Er waren twee meiden, een 'lutje' en een 'grote maaid'. Hilje zegt: 'Ik mog mie d'r nait zain, want ik wer achtermaaid'. Martje de grote meid, was 'koamermaaid', zij werkte boven en mocht de kamer doen, alleen vrijdags als de kamer een grote beurt kreeg mocht Hilje haar helpen. Zij was verder alleen voor het achterwerk. De beide dienstmeiden aten samen in de keuken en achter de keuken was een kamertje waar ze sliep. Voor zover dat ging kon ze zich daar ook verschonen. Helemaal wassen kon je je er nooit. De kleren van de meiden werden mee gewassen met de grote was van de boer. De knecht die op de deel sliep en zich 's morgens buiten bij de pomp waste, moest zelf zijn kleren wassen. 'Sums dee zien moeke dat wel'. Juffer, een inwonende tante van Dijkema kookte het eten. Ze zei tegen Hilje: 'Ik zel die leern hou de pot kloar moakt wordt'. De aardappelen gingen in de pot, daarop kwam spek en vervolgens ging de groente er op. Zo leerde Hilje 'de pot kloar moakn'. Het was alle dagen stampot en zo af en toe bruine bonen of snert. Er waren ook boeren die een vast patroon hadden zo van iedere maandag koolraap, dinsdag witte kool enz. en 's zaterdags meestal snert. Het personeel moest beleefd zijn en met twee woorden spreken. Ze zeiden dus: 'ja juffer' en 'goed Dijkema'. Bij een aantal boeren werd twee keer per jaar 'n haalfschaid' van het loon uitbetaald. Het geld ging op een spaarrekening van het Nut. Je kreeg daar drie procent rente. Het tweede deel werd met vrijweek gegeven. Hiervan werd een deel besteed om bij van Geuns 'nij goud' te kopen. In latere jaren gingen de meisjes ook inkopen doen in de stad. Er werden dan schorten, een jurk of soms een nieuwe mantel gekocht. Een enkele keer kocht iemand een hoed, want meisjes hadden vroeger allemaal een hoedje. 's Woensdags was Hilje vrij. Dan ging ze meestal even naar huis. Door de week was zij 's avonds wel vrij, maar ze mocht niet van de ree (laan van de boerderij) af. Ze mocht slechts tot de hoek van de Oosterstraat bij de weegbrug. Zij vertelt hierover: 'Martje Hoeksema was bij haar opa in huis die aan de overkant van de straat woonde. Martje vroeg mij om bij haar een kopje koffie te komen drinken. Dat mocht beslist niet van de juffer, maar ik deed het toch stilletjes. Nadien ben ik voorzichtig naar huis geslopen zodat ik niet werd gezien. Ik hoopte dat de juffer het niet zou merken en ben direct naar bed gegaan. Een poosje daarna hoorde ik haar tegen de boer zeggen: 'O, ze is toch wel thuis'. Als er 'scheuvelies' was kregen de meisjes 's middags om de beurt vrij om te schaatsen. Hilje is twee jaar bij Dijkema geweest en ging vervolgens naar Musschenga in de Zuiderhorn. Hier werd ze grote meid met huishoudelijke verkeer. Voor de kinderen was daar een Oostenrijks meisje dat Duits sprak. Na de eerste wereldoorlog kwamen deze meisjes in groepjes naar Nederland om hier, na de slechte economische toestand daar, wat aan te sterken. Hilje kon haar slecht verstaan zodat de communicatie moeilijk was. Hilje zegt: 'Tijdens de oorlog waren er ook Belgische vluchtelingen in het 'waarkhoes'. Ze werkten op de polder en bij Pentermann in de vlasfabriek'. De beide dienstmeiden en de knecht aten met het boerengezin mee aan tafel en kregen zo af en toe zelfs een stukje vlees of worst. 's Avonds zat het personeel gewoon bij het gezin in de kamer en Hilje zat dan te breien, zwarte wollen kousen of een borstrok. Dit huislijk verkeer was in het dorp heel bijzonder. Daarom vond Hilje het daar fijn om te werken. Toen er in het gezin een jongetje (Enno*) werd geboren mocht zij de baby wassen, hetgeen verantwoordelijk werk voor haar was. In het voorjaar werd er gevraagd of men na vrijweek wilde blijven. In mei gingen de mensen veranderen van werkgever. Hilje gaf er de voorkeur aan om te vertrekken. Bij Dijkema verdiende ze f 230 in een jaar en bij

Musschenga f 270. Ze ging vervolgens werken bij boer Heidema. Daar was het niet zo goed. Eens lag het spek voor het personeel in de 'melkenskoamer'. De hond van de boer zag kans om het spek weg te snaaien en op te eten, zodat de meid en de knecht de hele week verstoken bleven van spek bij hun stampot. Hilje: 'Ik heb toen stilletjes een worst gepakt voor ons tweeën. Wij kregen daar nooit vlees of worst'. Het dienstmeisje moest hier ook helpen bij het verstellen van kleren. Het breien, stoppen en verstelwerk leerden alle meisjes op de lagere school. Later volgde Hilje nog een naaicursus 'ien bewoarschoul'. De boer en zijn vrouw hadden nooit iets aan te merken op haar werk, daar zorgde Hilje wel voor. Dagelijks werd de kamer gedaan. De stoelen werden in de gang gezet en alles werd gepoetst en geveegd, stofzuigers waren er toen nog niet. 'Alles mos goud vreevm worn'. Er werden eens twee kippen geslacht voor de zondag. De knecht en Hilje kregen 's middags 'elk ain ströt' waar weinig vlees aanzat. Geen van beide maakte hierover een opmerking tegen mevrouw, maar zeiden: 'Dank u wel'. Op zekere dag kocht de knecht een 'dreuge bukn'. De boer zag dat en vroeg de knecht of hij bij hem niet genoeg te eten kreeg. Hier was het 's winters ook erg koud zodat de meid en de knecht ook hier naar de koeienstal gingen om er een beetje warm bij te zitten. De koeien zorgden voor wat warmte. Wanneer de boer 's avonds eens bezoek had en de visite ging 's nachts om twaalf à één uur naar huis, dan moest de knecht uit bed komen om het paard aan te spannen voor de koets. Hilje had eens haar schoenen ter reparatie naar de schoenmaker gebracht. Ze vroeg aan mevrouw of ze 's avonds haar schoenen terug mocht halen uit het dorp. Mevrouw stond dit toe, op voorwaarde dat ze de post ging halen op het postkantoor en ze moest van 'Geertruud' boodschappen meebrengen. Zonder tegenspreken werd de opdracht uitgevoerd, hoewel ze 's avonds niet hoefde te werken. Eens per veertien dagen was ze 's zondags vrij. De andere zondag moest er gewerkt worden. Na twee jaar vertrok ze hier omdat ze in het huwelijk trad, dat zat zo. Op een boerderij was de vaste knecht evenals de meid meestal intern. Beide mochten na hun werk het erf niet verlaten. Gezamenlijk zat men dus iedere avond in de keuken wat te praten en koffie te drinken. Zo is het gekomen dat Melle Leegstra en Hilje Doornbosch een echtpaar werden. Na hun huwelijk ging Melle als vaste arbeider werken bij boer Clevering. Zoals gebruikelijk ging de vrouw van de arbeider mee naar de boerderij om te melken en als het nodig was werd deze ingeschakeld bij het wieden, binden en rooien. Als er in het najaar op de boerderij geen werk meer was, ging Hilje huiswerk doen voor Wilco's conservenfabriek. Dit deden veel arbeidersvrouwen in het dorp. Ze moest 'boonn struupm, siebels schiln of spruutn dopm'. Later ging ze van acht tot half vijf bij Wilco in de fabriek werken. Er zaten daar hele rijen dames aan de lopende band potten te vullen met pruimen, kersen en andere vruchten maar ook diverse groenten.

Worteltjes in potten maken was moeilijk werk, immers dan weer waren ze te dik en dan weer erg dun of te lang. Het was zorgvuldig werk, want je moest ook op het gewicht letten. Als je een dag met rode bietjes werkte, zag je er 's middags uit als een 'swien van dij robaiten'. Ieder had wel een groot schort voor, maar toch kreeg je vlekken in je eigen kleren. Aan één band zaten twaalf vrouwen, niet allen uit Warffum, maar uit de hele omgeving. De verdienste bij Wilco was goed en het werk was beter dan op het land. 's Winters was er altijd zgn. aangenomen werk en wel 'mous struupm'. Hoeveel te meer je van de stronken trok, hoeveel te meer je verdiende. Doornbos de opzichter hield de zaak in de gaten. Een ding moet Hilje tenslotte nog van het hart. Toen ze gingen trouwen had ze zoveel geld gespaard dat ze haar hele uitzet kon betalen. Meubels, potten en pannen, dekens, lakens, keukengerei, kachels, kookstellen, vloerkleed, alles. Haar man behoefde er

niets bij te doen. 'Ik heb mie goud holn nait'? aldus Hilje Leegstra-Doornbosch en Jan S. Pater beaamt dit.

*die baby was Enno Musschenga (1924-1993).

Onverwacht is van ons heengegaan onze lieve, zorgzame moeder en oma

**HILJE
LEEGSTRA-DOORNBOSCH**

in de hoge leeftijd van 101 jaar;
sinds 31 juli 1990 weduwe van Melle Leegstra.
Warffum, 17 september 2004.
"Warfheem".

Onze dank gaat uit naar eenieder die haar liefde, zorg en aandacht heeft geschonken.

R. LEEGSTRA †
M. LEEGSTRA-DEKKER †

Usquert: A. VAN OS-LEEGSTRA
J. J. VAN OS

Groningen: K. GOLJERT-LEEGSTRA
H. GOLJERT

Haren: J. LEEGSTRA
M. TUINSTR

Baflo: J. LEEGSTRA
J. LEEGSTRA-SIKKEMA

Klein- en achterkleinkinderen

Onze moeder en oma is op haar eigen kamer in "Warfheem".
Gelegenheid tot afscheid nemen a.s. dinsdag van 19.00 tot 20.00 uur.

De samenkomst zal worden gehouden op woensdag 22 september om 13.30 uur in het vergebouw "De Schakel" aan de Kerkstraat te Warffum, aansluitend zal de begrafenis plaatsvinden te Warffum.
Na de begrafenis is er gelegenheid tot condoleren in "De Schakel".

Correspondentieadres:
Plutolaan 174, 9742 GV Groningen.

Vlasfabriek aan de Schoolstraat door Cor van Dam.

2003-07/08

Kamp Amersfoort : ervaringen van E. Dijkstra, deel 1 : proloog

Voordat ik met mijn verhaal begin, wil ik iets zeggen over de achtergrond van mijn familie. Ons gezin bestond uit vier personen, vader, moeder, mijn vier jaar jongere broer Reinder en ik. Mijn vader had zijn eigen vader nooit gekend, deze was een halfjaar na zijn geboorte overleden. Dat betekende dat mijn vader na de lagere school op het land moest werken om mede de kost voor zijn moeder te verdienen. Toen hij 19 jaar was, is zijn moeder opnieuw getrouwd. Haar tweede man is later mijn opa (pake) geweest. De opa van moeders kant woonde bij ons in. Hij overleed toen Reinder is geboren. Ik was toen vier jaar oud.

Mijn vader was graag onderwijzer geworden maar dat kon 'pake', die ook landarbeider was, financieel niet opbrengen. Hij stelde toen voor dat mijn vader een opleiding zou volgen voor politieagent. Aldus gebeurde en zo is mijn vader bij de politie gekomen. Eerst in Meppel, waar ik geboren ben in 1919. Vervolgens in Zwartsluis en daarna in Dokkum waar Reinder is geboren in 1923. In 1924 ging hij als gemeenteveldwachter werken in Warffum en dat was de mooiste tijd van zijn leven. Op 1 september 1939 brak de oorlog uit tussen Duitsland en Polen en op 4 september hadden Engeland en Frankrijk aan

Duitsland de oorlog verklaard. Met de mobilisatie had mijn vader van alle militairen die uit de gemeente waren opgeroepen, afscheid genomen. Bij elke vertrekkende groep was hij aanwezig, liep daarbij longontsteking op en stierf op 26 september 1939. Op 30 september is op zijn 45e verjaardag begraven.

Gelukkig heeft hij nog beleefd dat ik in juli geslaagd was voor onderwijzer en Reinder de volgende klas van de HBS haalde. Later slaagde hij voor de HBS en werd na zijn studie theologie predikant. Hulde aan mijn ouders die onze wensen niet in de weg hebben gestaan, maar eerder gestimuleerd. In die periode was er door de mobilisatie een groot tekort aan onderwijzers. Zo werd ik tijdelijk te werk gesteld in Uithuizen en later in Usquert waar ik de plaats ging invullen van Boele Staal, een NSB-er die zich in Duitse dienst begaf. Vanaf dat moment begint mijn verhaal.

Ontslag

Het is allemaal begonnen toen ik in Usquert onderwijzer was. Het was vrijdagmorgen, ik was zoals altijd op de fiets. Bij school aangekomen stond het hoofd van de school mij op te wachten met de mededeling dat hij geen prettige boodschap voor me had. Hij vertelde me dat ik was ontslagen. Ik reageerde verbaasd. Hij zei dat het met ingang van vandaag was, daarop zei ik dat ik mijn fiets zou pakken en vertrekken.

Het was niet zijn bedoeling dat ik meteen zou gaan, omdat het vrijdag was. Het schoolhoofd vond dat ik de week af moest maken. Ik zei, dat hij dat dan eerst met de burgemeester moest overleggen, omdat de burgemeester me met ingang van die dag ontslagen had. Dus ging ik weg. Ik wist waarom het allemaal ging, want ik was ongeveer twee weken daarvoor opgeroepen om bij het Gemeentehuis te verschijnen om van de burgemeester te horen dat het politiepersoneel gelopen had voor de winterhulp in verschillende plaatsen. In onze gemeente, zo sprak de burgemeester, hebben ambtenaren gelopen voor de winterhulp en nu dacht hij dat het onderwijzend personeel ook maar moest lopen voor de winterhulp. De burgemeester vroeg de mening van het schoolhoofd op dit punt. Deze hulde zich in stilzwijgen. Een collega die hierbij ook aanwezig was, zei ook niets. Vervolgens keek hij mij aan en ik zei, dat ik er niets voor voelde en dat ik er niet aan mee zou doen. Het viel hem 'smerig' tegen dat mensen die door de gemeenschap betaald werden dit niet voor de gemeenschap over hadden. Mijn reactie was dat de burgemeester niet kon beoordelen wat ik voor de gemeenschap over had en dat ik daar niet mee te koop hoefde te lopen en ik herhaalde dat ik er niets voor voelde om voor de winterhulp te lopen. De burgemeester vroeg of ik er een bepaalde reden voor had om zo te reageren. Ik beantwoordde bevestigend en zei dat ik het wel zou willen zeggen als ik er zeker van was dat mijn uitleg tussen deze vier muren zou blijven. De burgemeester zei dat ik daar van op aan kon. Ik ging akkoord en zei dat ik van mening was dat de activiteit nationaal socialistische propaganda was en dat ik daar niet aan mee wilde doen net zomin als een vergadering van de volksdienst bijwonen. 'Zo', zei de burgemeester en hij wendde zich daarop tot mijn collega die vervolgens zei dat hij zich bij mijn woorden aan sloot. Het hoofd van de school reageerde op zijn beurt 'neutraal' door te zeggen er geen bezwaar tegen te hebben, maar dat hij niet van collecteren hield in het algemeen. Na dit onderhoud gingen we weer naar school. Een week later kreeg ik bericht van de schoolinspecteur, een NSB-er, met de vraag of ik op zijn spreekuur wilde komen. In Groningen was zijn kantoor. Daar ben ik naar toe gegaan. De inspecteur vroeg naar het conflict tussen de burgemeester en mij. Ook wilde hij weten waarom ik niet voor de winterhulp wilde collecteren. Ik vroeg of ik dat moest zeggen waarop hij zei dat dit inderdaad de bedoeling was. De burgemeester had mij beloofd dat het gezegde

vertrouwelijk zou blijven. Ik constateerde dat deze zijn woord niet had gehouden. 'Hij zal dan de rest ook wel verteld hebben', concludeerde ik, terwijl ik de inspecteur vragend aankeek. 'Ja, dat heeft de burgemeester' beaamde de inspecteur. U wenste niet mee te doen aan nationaal socialistische propaganda. Ik zei dat dit klopte. De inspecteur vond dat ik het niet goed begreep. Ik vroeg de inspecteur om uitleg. De inspecteur vertelde mij dat nationaal socialisme niet heersen was maar dienen. 'Als het dienen is dan zou het dienen moeten zijn zonder uitzondering', weerlegde ik. Wat ik daarmee bedoelde wilde hij vervolgens weten. 'De Joden' was mijn antwoord.

'Nou ja, dat is hogere politiek en daar heeft u geen verstand van', waren de woorden van de inspecteur. 'Dank u', antwoordde ik koeltjes. 'Vroeger', vervolgde de inspecteur, 'had ik veel respect voor onze koningin, maar zij is gevlucht naar Engeland'.

Onze regering erkende vanuit Engeland plotseling Rusland, terwijl de regering altijd een groot tegenstander van het communisme was geweest. Wat ik daar dan wel van vond. Ja, we konden gaan redeneren en zeggen dat we altijd principieel tegen het communisme waren en dat we onze principes nu moesten handhaven. Ik vond het echter wel begrijpelijk aangezien we nu een gezamenlijke vijand hadden, namelijk Duitsland. Ik had ook een vraag voor de inspecteur. Ik vroeg hem wat hij vond van het contact dat was gelegd tussen de Duitse minister van buitenlandse zaken Van Ribbentrop en de minister van buitenlandse zaken van Rusland Molotov. Volgens de inspecteur was dit echter weer hogere politiek waar ik geen verstand van had. Ik bedankte hem wederom voor z'n begrip. De inspecteur vroeg of ik had gedacht dat ik mijn ontslag zou krijgen. Ik zei dat ik daar niet bang voor was want we zijn hier om te dienen en niet om te heersen, dus ging ik rustig naar huis. De inspecteur adviseerde mij bij het weggaan nog wat nationaal socialistische lectuur te lezen. Over een paar weken zou hij mij opnieuw oproepen en zou er verder gesproken worden. Ik ben er niet meer geweest, want een week later had ik mijn ontslagbrief in huis. Tien dagen verder kreeg ik een oproep van het arbeidsbureau, waar ik als werkzoekende stond ingeschreven. Ik moest mij melden voor tewerkstelling. Ik dacht: 'dat wordt Duitsland'. Ik heb niet gereageerd op de oproep van het arbeidsbureau. Een week later lag er weer een brief. Ik moest verschijnen om te praten over werk zoeken. Weer ging ik niet. Een paar dagen later kwam er een oproep met een ultimatum dat als ik op die en die datum niet verscheen de politie zou worden ingelicht. Op een avond liep ik met Catharina, mijn verloofde, te wandelen en ik dacht aan onderduiken daar ik tewerkstelling in Duitsland niet zag zitten. We kwamen de burgemeester van Warffum tegen. Hij was geen NSB-er en dankzij het feit dat hij getrouwd was met een Duitse vrouw, mocht hij het ambt blijven uitoefenen. Dat was zijn geluk. De burgemeester bleef voor ons staan en was enigszins verbaasd mij te zien. Hij dacht dat ik al wel weg zou zijn gegaan. Ik vroeg hem of ze me kwamen halen en hij vertelde dat dit de volgende dag om 10 uur zou gebeuren. Wij vervolgden onze weg en we besloten dat ik de nacht nog thuis zou blijven en de volgende dag om 8 uur weg zou gaan om onder te duiken.

Onderduiken/opgepakt

Ik zat bij familie in Alphen aan de Rijn, Den Haag en Schiedam. Catharina zou mij komen opzoeken toen ik in Schiedam zat. Er kwam echter een telegram met de mededeling dat ze niet kon komen daar haar vader ernstig ziek was. Hierop ben ik op de trein gestapt en naar Warffum gegaan. Daar aangekomen was haar vader al overleden. Tien maanden zat ik thuis ondergedoken. Dat was geen leven. Een oude vriend van mijn vader die in Meppel een uitgeverij had, dhr. Van Goor, kwam langs en zou een handje helpen met het zoeken naar een oplossing. Catharina werkte op het distributiekantoor en daar kwam het bericht

binnen dat ik kon invallen als onderwijzer in Wanneperveen. Op het laatste nippertje kwam de informatie op het distributiekantoor dat 'de zending' niet door kon gaan. De reden was dat de burgemeester doodgeschoten was als vergelding voor het in veiligheid brengen van Engelse piloten. Kort daarna kwam er weer bericht, ik kon invallen in Vollenhove. Er was iemand ziek, dus het was tijdelijk. Het duurde een maand. Een andere vacature ontstond, weer in Wanneperveen, echter deze ging naar iemand die getrouwd was en ondergedoken. Ik vond het terecht dat hij voorging. Ik redde mij wel. Via de heer Van Goor kreeg ik een plaats op een christelijke school in Meppel. Daar zat ik enkele maanden. Met Pasen ging ik met snor en baard naar Warffum. Het was 1944. Ik kreeg angina en kon niet meteen terug naar Meppel. Tijdens mijn verblijf in Warffum werd er een Groningse luitenant van politie, die voor de Gestapo werkte, in Bedum doodgeschoten. Geruchten deden de ronde over razzia's op maandag. Ik besloot dinsdag op de fiets te gaan naar Groningen en daarna met de fiets op de trein naar Meppel. Catharina en ik zouden samen gaan fietsen tot Groningen. Wat we niet wisten was dat de geruchten over razzia's waren uitgelekt en dat de razzia's een dag later plaats zouden vinden, dus op deze bewuste dinsdag. We reden in de buurt van Baflo toen Catharina zich hardop afvroeg wat er zou gebeuren als veldwachter Meijer van Baflo ons zag fietsen. Ik zei, dat die niets zou zeggen uit collegialiteit tegenover mijn vader, die reeds in 1939 was overleden. 'Maar als veldwachter Kluter uit Winsum je zou zien'. 'Wat dan?' Ik zei, dat ik dan de sigaar zou zijn, want van mijn vader wist ik dat die man een onbetrouwbaar mens was. Opeens zag ze een militair bij de brug staan en ze stelde voor een andere route te nemen. Ik zei, dat als ik voor elke militair die we tegen zouden komen een andere weg zou moeten nemen ik nooit in Meppel aan zou komen. Daar moest ik op tijd zijn om les te geven. We besloten dus om door te rijden. Bij de brug aangekomen was het halt! We stapten af, ik hoorde geklos vanuit de richting van een klein kerkhofje en zag dat er achter de grafzerken militairen zaten. Ze kwamen een voor een tevoorschijn en omringden mij. Catharina heb ik niet meer aangekeken. Ik kwam terecht bij een Feldweibel die op het gemeentehuis van Winsum zat. Ik zei dat ik op tijd stond omdat ik les moest geven in Meppel. De man zei mij te begrijpen en dat het wachten was op de hauptmann. Hij beloofde voor mij een goed woordje te zullen doen. Ik werd verzocht in een cel te gaan zitten tot nader orde.

Het verhoor

Op een gegeven moment ging de deur open en stond er een hogere officier voor mij en tegenover hem stond veldwachter Kluter uit Winsum. Hij vroeg waar ik naartoe moest. Ik antwoordde dat ik naar Meppel moest. Op de vraag wat ik daar deed vertelde ik dat ik daar leraar was. Kluter reageerde fel door te zeggen dat ik loog. Ik ontkende dat en wilde dat wel bewijzen door mijn aanstelling te laten zien, die ik bij mij had. Wat ik daarvoor deed was de volgende vraag. Ik zei, dat ik Vollenhove had gewerkt. Weer loog ik volgens Kluter en weer zei ik dat ik dat ook zwart op wit had. Wat ik daarvoor deed was weer de vraag. Ik zei dat ik in Groningen als administrateur bij het Ziekenfonds had gewerkt en dat ze dat ook rustig mochten navragen, dan zou ook dat bevestigend beantwoord worden. Kluter werd nu boos en zei dat ik hem zat te belazeren. Kluter wilde mij er willens en wetens in luizen, dacht ik, en dat sprak ik ook uit. Ik werd ervan verdacht samen met Piet Hut te zijn ondergedoken en werd tevens verdacht van de moord op Keijer. Piet Hut was ambtenaar in Usquert, hij weigerde net als ik te lopen voor de winterhulp. Hij had mij een paar persoonsbewijzen aangeboden voor het geval ik in de problemen zou komen. Ik heb er echter geen gebruik van gemaakt. Piet Hut moest ook naar Duitsland, dit heeft hij

geprobeerd te rekken en te rekken totdat hij moest onderduiken, dit deed hij in Friesland. Daar kwam hij in contact met een knokploeg waar hij zich bij aansloot. In augustus 1943 had hij een vergadering in Groningen. Tijdens die vergadering was er opeens een overval, er was iets uitgelekt. Piet Hut spoorde iedereen aan hem te smeren en verliet zelf als laatste het pand. Hij klom op een schutting en werd doodgeschoten door de groep Elzinga. De groep van Piet Hut werd ook hiermee in verband gebracht, want deze groep had indertijd gezegd dat Elzinga het einde van het jaar niet zou halen. Elzinga werd op 31 december 1943 om 4 uur 's middags doodgeschoten op de Basculebrug in Groningen. De opvolger van Elzinga was Keijer en deze werd op 22 april 1944 doodgeschoten op het station in Bedum, dit was nummer twee. Voor de tweede moord bleek ik ineens een belangrijke verdachte. Mijn antwoorden bleken echter niet de gewenste en meteen kreeg ik een trap tussen mijn benen van officier Knor. Aan het einde van de oorlog werd officier Knor gevangen genomen en stierf in de gevangenis te Scheveningen. Degene die opgepakt waren kwamen in een zaal terecht waar er op dat moment nog meer aanwezig waren. Ik wilde naar het toilet en zag daar dat ontsnappen niet mogelijk was want er stond een SS-er bij de deur. Iedereen in de zaal kreeg van familie iets te eten. Ik niet, het bleek namelijk dat Catharina ook verhoord werd op dat moment, 's Middags gingen we met een overvalwagen naar Groningen. Er waren ongeveer 150 mensen heengebracht die geregistreerd moesten worden. Om 12 uur kregen we een bosje stro waar we ons hoofd op konden leggen. Dit duurde tot 4 uur 's morgens want toen moesten we weer opstaan. Onder leiding van de Grüne Polizei werden we naar het perron gebracht.

2003-09

Kamp Amersfoort : ervaringen van E. Dijkstra, deel 2

We vroegen ons af waar we heengingen. Duitsland niet, zagen we, want we gingen niet naar Nieuweschans. Zuidwaarts, maar waarheen wisten we niet. We zagen Zwolle, gingen richting Amersfoort en wisten toen dat het het concentratiekamp Amersfoort zou worden. Bij aankomst moesten we ons opstellen in rijen van 2. Laan 1914, voor ons de hoofdgebouwen, wachttorens, omheining en prikkeldraad. We stonden nog aan de buitenkant. We liepen door, maar even later stond voor ons de commandant, Kotella. We kregen allemaal een nummer, mijn nummer was 10663. In rijen van vier moesten we rechtsomkeert het kamp in. Kotella keek op zijn papier en zei dat nummer 10663 bij hem moest komen. Ik dacht dat hij mij niet nodig had, maar toen hij het herhaalde met verheven stem ben ik uit de rij gestapt en naar hem toe gegaan. Meteen een scheldkanonnade, gevolgd door: 'schnell mensch du, schneller, du drehzack, du schweinhund'. Ik stond voor hem en op zijn vraag of ik geboren was, had ik de neiging ja te zeggen, maar ik zei 1919, zijn knuppel ging omhoog en ik vulde aan 23 februari 1919. De knuppel ging omlaag. Hij beval dat ik moest mitkommen. Ik snapte er niets van. De rest marcheerde het kamp in, ik moest met hem mee naar zijn kantoor. Daar bleef ik netjes achter zijn bureau staan. Een stoel werd ook niet aangeboden. Kotella drukte op een belletje, waarop er 2 SS-ers binnenkwamen. Deze man moest naar de bunker en 'einsperren in cel 1'. Op weg naar de bunker zag ik twee gevangenen onkruid wieden. Eén ervan, een jongen uit Warffum, herkende mij en riep: 'hé Dijkstra!'. 'Hé Roelie (Groen)' groette ik terug.

De bunker

Eén van de SS-ers zei dat ik mijn bek moest houden, anders kon ik een slag voor mijn kop krijgen. We kwamen bij de bunker aan en ik werd meteen in cel 1 opgesloten. Het was

13.00 uur, de lengte van de cel 240 cm, de breedte 150 cm, een stalen bed met een lege strozak, een paardendecken vol met resten van een difterie patiënt, geen wastafel, geen kraan. In de hoek stond een emmer. De ramen van buiten dichtgespijkerd. Het enige licht kwam door de kieren van de ramen. Via die kieren kon ik ramen zien van de kantoren en in die ramen vaag weerspiegeld, wat er op de binnenplaats gebeurde. Ik zou wel weer verhoord worden, dacht ik. Alles wat er zou gaan gebeuren zou buiten mij om gaan. Ik zou er geen invloed op uit kunnen oefenen. Ik probeerde mij er geen zorgen over te maken, ging op de krib liggen en viel in slaap. Intuïtief werd ik om een uur of vier wakker. Voor mijn bed stond Kotella met opgeheven knuppel. Met een sprong stond ik naast de krib. 'Gerade auf zeit', was ik, volgens zijn zeggen. Ik mocht van hem niet liggen, niet zitten. Ik mocht alleen maar staan van 6 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds. Daar hield ik mij niet aan, maar het maakte wel dat ik steeds oplette of ik bewakers hoorde aankomen. Het duurde tien dagen voordat er weer iemand kwam. Ik had niets te doen en de tijd verstreek.

's Middags kreeg ik een bakje wortelsoep. Bij het brengen van het eten vroeg ik de SS-er waarom ik er zat en hij zei dat ik dat heel goed wist namelijk, omdat ik Keijzer had vermoord. Dit vond ik geen lekker idee en vanaf die tijd heb ik de nagels van mijn vingers gegeten. Ik had mijn eigen kleren nog aan, ook had ik nog een vulpen en een zakboekje. De achttiende dag schreef ik een briefje waarop stond dat ik verzocht de commandant te spreken. Ik gaf het aan een SS-er die mij geschikt voor kwam. De SS-er kwam terug en vertelde dat commandant Berg niet wilde en of hij het briefje dan maar aan Kotella moest geven. Ik vond dat dan maar moest. Na een paar dagen kwam Kotella, de deur ging open, hij deinsde achteruit want de stank was niet te harden. In al die tijd had ik mij niet gewassen. De emmer werd eens in de zoveel tijd leeggemaakt. Ik had een baard als van een rabbi. Hij vroeg wat ik wilde en weer informeerde ik naar de reden waarom ik daar zat. Weer was het antwoord dat ik dat best wel wist en hij voegde er aan toe dat ik voor het obergericht moest verschijnen. Ik wist wel, dat indien je daarvoor moest verschijnen het er niet goed voor je uitzag. Dus informeerde ik of ik naar Utrecht moest. Dit was echter niet nodig want ze kwamen vanuit Utrecht naar het kamp. Hij zou bellen om te horen wanneer, want eigenlijk had dat al eerder moeten gebeuren. Vervolgens kreeg de aanwezige SS-er op zijn donder dat de cel zo smerig was, dat ik in civiel was en dat de planken moesten worden verwijderd. Voordat hij wegliep vroeg ik Kotella of ik een briefje voor thuis mocht schrijven met het bericht dat het goed met me ging. Hij moest hier om lachen, want als je in handen van de moffen was dan kon het toch niet goed met je gaan, zo zei hij. Dus: niet schrijven. Voor de derde keer waagde ik het hem terug te roepen. Dit was teveel, met een ruk draaide hij zich om. Zijn gezicht was vertrokken van woede. Met zijn revolver tegen mijn borst duwde hij mij achterwaarts tot onder het tralievenster en nu moest ik wel een verdomd goede reden hebben, siste hij mij toe. Snel de situatie inschattend zei ik maar iets dat in me opkwam. 'Ich bekomme doch Licht von Ihnen und haben Sie noch etwas zu lesen'. 'Ich langweile mich so'. Zijn gezicht ontspande zich en hij schoot in de lach; klopte mij op de schouder en zei dat ik komisch was. Daarbij hoofdschuddend herhaalde hij mijn 'Ich langweile mich'. Ik was een gevangene en geen patiënt in een sanatorium. Hij bleek meteen gebeld te hebben met Den Haag, want een half uur later werd ik opgehaald door een SS-er en naar Kotella gebracht. Bij het onderzoek waren geen aanwijzingen naar voren gekomen die mij in staat van beschuldiging konden stellen. Wat er nu ging gebeuren was voor mij een vraag. Kotella aarzelde tussen wel naar huis en niet naar huis. 'Je was wel onderduiker', zei hij nog. Hij

raakte de knopen van zijn jasje aan en begon ze af te tellen met de woorden wel naar huis en niet naar huis. Bij de laatste knoop was het niet naar huis en dat wist die smerlap natuurlijk al vanaf het begin. Dus was het niet naar huis. Hij had nog wel een ander baantje voor mij. Naar een SS-er riep hij 'geiseln, barak drei'. Dus moest ik naar barak 3. Voordat ik daar kwam moest ik naar de kapper, mijn baard eraf en daarna kreeg mijn lijf een schoonmaakbeurt. Ik kwam terecht bij de mensen die ik in Groningen een paar uurtjes had meegemaakt. We lagen in drie bedden boven elkaar. Boven mij sliep Jan Visser, hij kwam uit Zoutkamp. Er kwam iemand naar mij toe met een stukje brood. De schimmel zat erop, maar dat maakte niets uit. Dat was de gevangensmethode. Naderhand maakte ik weer contact met een paar lui, die toen ook in de bunker zaten. Toen we in de bunker zaten, schreeuwden we tegen elkaar wanneer we de SS-ers wat op afstand dachten. De eerste waarmee ik op die manier kennismakte was Lex Meijer. Ik vroeg of hij een Jood was, maar dat was hij niet. Hij was een Hollandse christen. Hij kwam uit Den Haag, waar zijn moeder kinderarts was en hij wist niet waarom hij in Amersfoort zat. Voor zover het mogelijk was heb ik met hem af en toe wat gediscussieerd. Na hem kwam Jan Vet uit Papendrecht, die vertelde, dat hij er niet zo goed aan toe was. Hij sprak onduidelijk. Ik vroeg hem wat duidelijker te praten. Dit was voor hem niet mogelijk, hij voelde zich verzwakt. Hij lag op zijn bed en riep dat hij pijn had. Hij was bij zijn arrestatie in zijn been geschoten en had nu, terwijl hij vast zat aan kettingen die aan de muur bevestigd waren, last van een ontstoken wond. Een paar keer had ik met hem al schreeuwend gepraat. Op een dag riep hij heel hard en vroeg of er een manier was om uit de bunker te komen. Achterin riep iemand dat dat heel moeilijk was maar dat als je in het kamp zat, moest informeren of in contact moest zien te komen met nr. 5132. Ik hoorde het en sloeg het nummer op in mijn geheugen. Het leek op het kenteken van de auto van de huisarts van Warffum, dus zo onthield ik het nummer. Later trof ik Jan Vet en Lex Meijer in het kamp. In vertrouwen vertelde Lex mij dat hij wel een Jood was. Zijn moeder was al gearresteerd. Vlak voordat hij naar Westerbork vertrok heb ik hem nog één keer gezien op appèl. Bloed sijpelde uit zijn mondhoeken. Hij was met nog enkele anderen, ze waren gestenigd. Daarbij zouden zijn longen zijn beschadigd. Bij de poort van het kamp vroeg hij aan iemand of die een laatste groet wilde overbrengen aan mij. Weer een episode afgesloten. Wij hadden nog steeds onze eigen kleren aan. We waren allemaal gijzelaars, het was geen leuke status. Op een gegeven moment was er een Duitse militair in Nijmegen verdronken. Dus werden er drie Nijmegenaren uitgezocht en doodgeschoten, repressailles dus. Even later waren er een paar Duitse officieren 'verongelukt' in de Maas. Zes Rotterdammers werden uitgezocht en neergeschoten. Het neerschieten gebeurde op de Holleweg, waar nu een standbeeld staat. Ik hoorde het schieten. Eén gijzelaar had gezien dat de zes onderweg naar de executieplaats het Wilhelmus samen zongen. Hierop werd Kotella kwaad en schoot ze één voor één door de mond. Weken van niets volgden, als gijzelaars mochten we niet werken en geen of weinig contact hebben met anderen.

2003-10

Ervaringen van E. Dijkstra, deel 3 : Kamp werk

De blokoudste kwam binnen met de mededeling dat we die avond moesten werken, ik werd als voorman aangewezen. Ik had geen idee wat we moesten doen en wat er van mij verwacht werd maar goed we zouden wel zien. Misschien zouden we nog eten krijgen van tevoren. Daarvoor namen we ons aluminium pannetje mee. Op de locatie aangekomen werd ons verteld, dat we moesten strovlechten voor de Wehrmacht voor de bunkers van

de Duitsers. We moesten rollen maken van 100m per twee man. We waren met 100 man. Die avond moesten we in totaal 5000m vlechten. Op een gegeven moment kwam ik in gesprek met Klaas Woltjer. Hij was gearresteerd omdat hij een arbeidsbureau en een distributiekantoor had geplunderd. Hij werd hiervoor gevangen genomen en verwachtte de kogel. Hij had het plan de volgende dag onder het nummer van iemand anders die ziek was, het kamp uit te vluchten. Zijn plan was om met twee anderen buiten de poort te gaan werken. Terwijl hij mij zijn plannen vertelde, schrokken we want er werd op de deur geklopt door Stender, een Duitse officier. Altijd bezopen en ongeduldig, hij trok zijn pistool en schoot dwars door de deur waar achter wij stonden te praten. De kogel vloog het plafond in, snel openden we de deur en hij kwam al scheldend en lallend binnen. Hij zag mensen aan het werk, liep naar iemand die bezig was van hout speelgoed te maken, business voor de commandant. Hij pakte de hamer af en sloeg de man daarmee op zijn hoofd terwijl hij zei: 'zo moet je dat doen'. Hij gaf de hamer terug aan de man en deze ging verder met hard op het hout te slaan. Iedereen stopte met werken nadat de Duitser de ruimte had verlaten. En niemand was van plan nog iets te doen. Ik zei dat ik daar niet zo blij mee was aangezien ik als verantwoordelijke was aangewezen en ik dan de pineut zou zijn. Van de blokoudste had ik een beetje tabak en een paar vloeitjes gekregen dus ik draaide een shagje. Opeens zag ik twee jongens die bij het magazijn werkten. Eén daarvan kwam naar mij toe en vroeg om een shagje. Een shaghaaltje of een trekje kon hij krijgen, meer niet. Hij nam een beste trek en zei zuchtend dat hij het heerlijk vond. Ik vroeg wat hun taak precies was. Ze bewaakten het magazijn. Zij moesten rollen van 100m in ontvangst nemen. Alleen de rollen van 100m telden mee. Ik vroeg of er in het magazijn ook rollen van 50 of 60m lagen en dat bleek zo te zijn. Ik vroeg hem met zijn maat te gaan praten over die rollen en of wij die mochten aanvullen met dat wat wij al hadden in ruil voor de tabak. Ze gingen akkoord en zo werden de rollen samen gevlochten en aan elkaar gekoppeld. Op die manier haalden we onze taak met goed gevolg. Een ingenieur controleerde alles en hij vroeg of ik de voorman was en na mijn bevestiging op die vraag complimenteerde hij mij en vroeg mij even mee te gaan.

Op zijn bureau aangekomen vroeg hij of ik zin had in een borrel en een sigaret. Ik kreeg een pakje Wehrmacht sigaretten en begreep er niets van. We mochten twee uur slapen, ik sliep niet. Ik dacht dat ik mij maar beter kon laten afkeuren voor de nachtdienst. Ik moest maar een hartkwaal voorwenden. De volgende morgen was het om 6 uur appèl, iedereen kon daarna aan het werk gaan behalve de gijzelaars, er waren drie mensen ontsnapt waaronder Klaas Woltjer. De eerste werd binnengebracht, dood. De tweede werd binnengebracht en in de ziekenbarak gegooid. 's Avonds om negen uur stonden we er nog, de derde is niet gevonden. Dus de volgende dag weer de hele dag staan. De commandant beschuldigde de gijzelaars ervan, omdat de gevluchte gevangenen hun kleren aan hadden. Gijzelaars droegen hun eigen kleren. Dus was de veronderstelling dat de vluchtelingen de kleren alleen maar via de gijzelaars geregeld konden hebben. Hij wachtte tot degenen die de kleren had verstrekt zich gemeld had, zolang dat niet gebeurde moesten 500 man zonder toilet, eten of drinken staan, van 's morgens zes tot 's avonds negen uur. Grote kerels stonden te janken. Ze konden het niet langer ophouden en geneerden zich. Eén van de kerels kon het niet meer aanzien en zei dat hij zich zou melden. We hielden hem tegen en zeiden dat het beter was dat hij hier nog een paar uur stond en af te zien dan dat hij zou worden kapotgeschoten, want dat zou gebeurd zijn. Om 9 uur kwamen we op onze zaal en daar hadden kameroudsten ervoor gezorgd dat er wat eten was verstoppt onder onze deken, zodat we wat konden eten. De volgende dag was het weer hetzelfde liedje.

Die dag was het vrijdag en op die dag kwam er iemand van het Rode Kruis en aangezien ze tegenover het Rode Kruis geen slechte beurt wilden maken moesten we opeens stoppen. Hierna hoorden we er niets meer van. We kwamen weer in ons gewone ritme. Wij wilden echter weten wie de drie ontsnapten waren. Dit bleek al gauw toen ik de ziekenbarak inging en vroeg wie de gewonde was. Het bleek Klaas Woltjer te zijn, even heb ik met hem gepraat. Hij was te werk gesteld bij een bedrijf in Amersfoort. Toen was hij er tussenuit gepiept. De SS-ers zaten toen achter hem aan. Hij liep in een cirkel en het volgende moment werd hij in zijn been geschoten, toen hij zich omdraaide. Hij moest in een auto stappen en werd in de auto in zijn ruggegraat geschoten waardoor hij van onderen verlamd raakte. Even werd er nog gekeken of hij naar Vught zou gaan om daar geopereerd te worden. Later bezocht ik hem nog een keer en hoorde dat de commandant (Berg) had besloten dat hij niet naar het ziekenhuis Vught mocht, maar dat hij maar moest sterven in het kamp in Amersfoort en dat gebeurde al snel daarna.

Rode Kruis

Aangezien ik zelf niet in de nachtdienst wilde werken, moest ik naar de dokter. Een arts die nog in opleiding was hielp mij. Toen ik voor hem stond viel mij het nummer op dat op zijn jas stond, namelijk nr. 5132. Zo, dat moest ik onthouden. Ik zei hem dat ik ongeschikt was om 's nachts te werken in verband met mijn hart. Hij onderzocht mij en wilde wel zo'n hart hebben als ik had. Ik zei dat het periodiek voorkwam en dat ik er veel last van had. Nou ja, wat kon het hem ook schelen was zijn reactie en hij stelde de verklaring op dat ik geen nachtdiensten kon draaien. Ik vertelde hem dat er geruchten de ronde deden dat er weer mensen naar Duitsland op transport zouden worden gesteld, dat ik mij had ingespannen om niet voor de moffen te werken en dat ik dan weer bij hem zou komen voor een verklaring. Tegen die tijd zullen we het wel zien was zijn reactie. Die tijd kwam, want ik moest naar Duitsland. Ik ging dus weer naar dokter Ties en vertelde hem dat ik naar Duitsland moest om te werken en dat ik daar geen zin in had. Nou ja, daar had hij niets mee te maken was zijn reactie. Ik zei dat ik van mening was dat nr. 5132 meer te vertellen had dan hij voorwendde. De arts werd kwaad, en vond het levensgevaarlijk wat ik beweerde. Ik zei, dat het gevaarlijk zou zijn als ik mijn informatie aan anderen zou vertellen maar dat ik dat niet zou doen, alleen aan de persoon in kwestie. Ik vertelde hem hoe ik aan de informatie kwam, namelijk dat ik 22 dagen in de bunker had gezeten en hoe we daar informatie naar elkaar toeschreeuwden op de momenten dat we dachten dat de SS-officieren niet in de buurt waren en dat ik daar kennis had gemaakt met Jan Vet. Jan Vet die ik trouwens later persoonlijk ontmoette in het kamp. We kwamen er achter dat we in de bunkers vlakbij elkaar hadden gezeten, hij liep op krukken en ik vroeg hem hoe dat kon. Bij een verhoor was hij erg geslagen en nu mocht hij voor de laatste keer buiten lopen op het terrein want hij zou de volgende dag om 8 uur gefusilleerd worden. Hij zei nog dat het hem speet voor zijn moeder en zijn meisje maar dat het hem persoonlijk niets meer kon schelen. Dit alles vertelde ik aan de dokter en dat Jan Vet in de bunker had geroepen of iemand wist hoe je uit dit kamp kon komen en dat er toen vanuit een bunker was geroepen dat als je iets wilde proberen je nr. 5132 moest benaderen. Jan Vet had de dokter niet kunnen redden en ik hoopte dat hij daarvoor in de plaats iets voor mij wilde doen. Hij wilde mij wel opgeven als hartpatiënt als het niet lukte was het verder niet zijn schuld. Voor de afgekeurden waren er controles door artsen, de ene keer door een NSB-arts en een andere keer door een Rode Kruis arts. De NSB-arts deed het steekproefsgewijs. De artsen wisten ook ongeveer hoe hij de steekproeven nam. Ze plaatsten de kwetsbaarste zodanig dat hij er niet uitgepikt werd. Als de Rode Kruis arts het deed dan

was er geen probleem, daar praatten de artsen even mee en dan kwam dat wel in orde. De arts gaf mij een buisje aspirine mee want hij dacht dat we dat wel konden gebruiken, ik maakte nog van de gelegenheid gebruik te vragen of Jan Visser ook vrijgesteld kon worden voor het te werkstellen in Duitsland. Ik vertelde de dokter dat hij zenuwziek was. Hij beloofde zijn best te doen. Bij de uiteindelijke controle kreeg ik de Rode Kruis arts, dus was het voor mij zo klaar, maar viel Jan Visser onder de NSB-artst. Hij schrok hier zo enorm van dat hij over zijn hele lichaam trilde en de arts daarom meteen geloofde dat deze man zenuwziek was en dus niet te gebruiken was voor werken in Duitsland. Zo gingen alle goedgekeurden naar Duitsland.

Ik kreeg bericht dat ik naar Hamburg moest, maar doordat ik afgekeurd was hoefde het niet en nam ik het risico te blijven. We wisten op dat moment ook al dat de invasie op gang was en dat de geallieerden eerder in Nederland zouden zijn dan in Hamburg. Het duurde echter langer dan we hoopten, want Arnhem moest nog worden ingenomen. We moesten onze kleren inleveren en kregen uniformen van het oude militaire leger. Ik kreeg een uniform waaruit het lijk van een soldaat was gesneden, deze was waarschijnlijk opgezwollen geweest want de knoopsgaten waren opengesneden en weer dichtgenaaid. Toen moesten we aan het werk, nooit harder dan nodig was. Op een gegeven moment hadden ze tien vrijwilligers nodig om bij de Kolonieweg in Soest te werken. Dat leek mij wel wat, met een vrachtwagentje onder bewaking van SS-ers naar de Kolonieweg 3 in Soest. Het was een mooie weg met dure woningen. Eén van die huizen met een hele grote tuin was in beslag genomen door de Wehrmacht. Daar moesten we werken en we werden al gauw voor de commandant geleid. Deze vertelde ons dat we het bij hem goed konden hebben. We mochten praten met passerende burgers en als die ons wat wilden geven in de vorm van voedsel dan mochten we dat wel van hun accepteren. Hij vroeg echter één ding van ons. We moesten namelijk beloven dat we vanuit onze positie geen poging tot ontvluchten zouden doen. Als iemand dit niet wou beloven, had hij daar alle respect voor, maar die werd dan naar het kamp teruggebracht. Hij gaf ons bedenktijd en toen we instemden zei hij: 'Dan verwacht ik van jullie een belofte op collegialiteit. Bedenk, dat als iemand deze belofte breekt, de rest gefusilleerd zal worden'. We beloofden de belofte te zullen houden. Wij kregen een bewaker toegewezen en deze maande ons om niet te hard te werken. We moesten namelijk schuilplaatsen graven en het was erg warm. Af en toe kregen we iets toegestopt van de burgers, variërend van paling tot fruit. De volgende dag kwam er in de morgen een luchtaanval op vliegveld Soesterberg. Onze bewaker sommeerde ons in de schuilkamer te gaan. Hij zelf bleef boven staan en we vroegen hem waarom hij er zelf niet inging. Hij vertelde dat zijn vrouw en kinderen bij een luchtaanval op Düsseldorf om het leven waren gekomen en dat hij hoopte dat de eerste bom hem zou treffen. Na de aanval stelde onze bewaker ons voor dat we een tukje moesten doen, want het was nog warmer dan de dag ervoor. Zo gezegd, zo gedaan. Na anderhalf uur wilden we weer verder gaan. We moesten toen constateren dat Steve, een van ons, er tussenuit geknepen was. Dat was dus niet zo lekker. De schildwacht moest alarm slaan en dat deed hij. Ik had al heel wat SS-ers horen knetteren, maar bij wat ik nu hoorde was de rest niets vergeleken. Deze Hauptmann van de Wehrmacht voelde zich vreselijk belazerd. In een mum van tijd had hij 70 militairen opgetrommeld en de bossen ingestuurd om de voortvluchtige terug te halen, niet levend. Na een uur kwamen ze terug zonder de man gevonden te hebben. Deze had waarschijnlijk de eerste dag al iets geregeld, zodat hij snel opgepikt was en uit de handen van de Duitsers kon blijven. Met negen man werden we op een rijtje gezet op de plaats waar we aan het graven waren. Er werd een stel militairen

geroepen en daar stonden we met een onwezenlijk gevoel. We stonden er wel, maar het was aan de andere kant ook weer net of wij het niet waren. Op een gegeven moment zag ik de schildwacht naar de Hauptmann lopen. Hij vertelde de Hauptmann dat hij had geslapen en niet goed opgelet. Hij werd toen uiteindelijk afgevoerd en wij mochten uit het afgegraven gedeelte komen. We werden naar het kamp gebracht en daar zouden we wel horen hoe het verder voor ons zou aflopen. In het kamp kwamen we in de rozentuin en daar moesten we twee uur achter elkaar diepe kniebuigingen maken met de armen voorwaarts.

Jan Visser liep langs en vroeg hoe het met me ging. Ik vroeg hem te kijken of er post was, teleurgesteld was ik toen ik hoorde dat er geen brief voor me was. Op dat moment kon het mij allemaal niet veel meer schelen al moest ik mij ook dood pompen, er waren namelijk momenten dat je zo onverschillig was dat het er allemaal niet meer toedeed. 's Avonds in bed dacht ik eerst dat voor mij alle Duitsers dood mochten maar door de ervaring die ik had opgedaan aan de Kolonieweg met de schildwacht ben ik toch onderscheid gaan maken tussen nazi's en Duitsers. Met elkaar probeerden we door de moeilijke tijd te komen.

2003-11

Ervaringen van E. Dijkstra, deel 4 : slot

We zongen regelmatig de onderstaande liederen. Bij veel ellende waren er ook momenten dat we de humor niet verloren. Het P.D.A (Polizeiliches Durganglager Amersfoort) lied:
We leven ver van de beschaving / De rimboe is ons enig oord / Ons voedsel is een daaglijks mengsel / Met peen of knol, 't is ongehoord / We maken dagen zonder einden / En weet niet welke dag 'k weer mis / Al die ellende moetje nemen / Omdat men Nederlander is / Je vrouw, je familie, je vrienden / Ze weten niet hoe het hier gaat / En schudden vol twijfel hun hoofden / Als je over dat alles eens praat!

en

Waar de blanke top der ... / Waar de blanke top der duinen / Dicht bezet met prikkeldraad / Waar op elke honderd meter / Zo'n verdomde rotmof staat / Juich ik aan het vlakke strand (2x) / Ze komen nooit in Engeland (2x)

Een ander voorval was toen we, zoals regelmatig gebeurde, op vrijdag een pakket via het Rode Kruis kregen. Die éne keer zat er een pakje shag met vloeitjes in. Het avondappèl was geweest, zo tussen 21.00 uur en 21.30 uur. Daarna konden we gaan slapen. Onze kameroudste vroeg mij of we op een eigen gemaakt schaakspel nog een potje zouden schaken. Ik kleepte me meteen weer aan en we begonnen te zingen: 'Waar de blanke top.....' Plotseling ging de deur open en een dronken SS-er kwam binnen. Hij schreeuwde: 'Rune' en nog veel meer. Hij was mijn bed al voorbij en ik liep op mijn tenen achter hem aan om mijn bed te bereiken. Wat ik niet wist was dat er achter mij nog een SS-er stond die op zijn beurt riep: 'Wilhelm hinter dir'. Wilhelm draaide zich om en schopte mij tegen de knie met de mededeling: 'Liegst du noch nicht ins Bett!' Ik wilde naar mijn bed gaan maar kreeg toen een trap onder de andere knie met de mededeling: 'Schlafst du noch nicht!' Die situatie was komisch en het klonk allemaal zo maf dat een andere gevangene, Hans E. begon te lachen. Toen draaide Willem van der Neut, een Nederlandse SS-er zich om en gaf Hans een vuistslag in zijn gezicht, want de SS-er dacht dat hij uitgelachen werd. Dit was voor mij het moment om in mijn bed te kruipen met kleren en al nog aan. De 'heren' waren echter te bezopen om dat nog op te merken. De volgende veertien dagen heb ik moeilijk kunnen lopen. Daarna brak de periode aan dat er velen naar Duitsland

werden getransporteerd om daar te gaan werken. Van hun families hadden ze koffers gekregen waar van alles voor hen inzat. De koffers waren voor de verzwakte mannen te zwaar. Vandaar dat er de volgende morgen 87 koffers langs de weg naar het station werden gevonden. Wij werden gezien als crepeergevallen en we begonnen ons te vervelen. We wisten dat we gedurende de oorlog daar gevangen zouden blijven. Gelukkig kreeg ik via een medegevangene een ander baantje aangeboden op het interne kantoor. Over deze periode is weinig te vertellen alleen wanneer er bij oefeningen een van de gevangenen bezweek moesten wij deze wegslepen. Vervelend was het ook als je iets moest wegbrengen naar de SS-commandant. Je was dan het mikpunt van NSB-meiden. Die schreeuwden dat het je eigen schuld was, dat je zat en dat je een sufferd was.

Naar huis

Er brak een besmettelijke ziekte uit. De SS werd benauwd, het betekende dat er weer een aantal werd afgevoerd. Jan Visser en ik zaten erbij. Gevangenskleren moesten ingeleverd worden en eigen kleren werden teruggegeven. We wisten niet waarheen we werden afgevoerd en wanneer. 's Middags om één uur werd gezegd naar huis. Later hoorden we, dat we naar een vernietigingskamp zouden worden afgevoerd, omdat we ziek waren. Alles hing af van een gesprek tussen de commandant en iemand uit Den Haag. De man uit Den Haag vroeg of het om allemaal crepeergevallen ging. Dit was door de commandant bevestigd, waarop de man uit Den Haag had gereageerd dat ze dan allemaal maar thuis moesten sterven. Op een gegeven moment liepen we buiten het kamp richting station. Een dame sprak ons aan. Ze vroeg af wij gevangenen waren en of wij ontslagen waren. We zeiden dat we naar het noorden gingen. Hierop vertelde ze ons dat er geen treinen naar het noorden gingen vanwege een bombardement. Dit was de reden dat we later vertrokken. Bij haar kregen we wat te eten.

Bij Meppel konden we niet verder. We stapten uit, zijn bij kennissen gaan overnachten en hebben de familie vanaf die plek geïnformeerd over onze thuiskomst. Op 11 augustus 1944 kwam ik thuis. De dag dat ik vrij kwam beleefde ik als in een soort hoerastemming. Ik werd door de familie opgehaald en door Catharina. Haar moeder lag in het ziekenhuis in Groningen. Ze wilde graag dat ik meeding maar dat kon ik niet opbrengen, want ik voelde me helemaal niet goed.

Ik heb haar later van het station opgehaald en zei dat ik naar bed ging. Even later was ik buiten westen, difterie in het kamp opgelopen. We gingen namelijk als het een knuppeldag was soms naar de ziekenbarak met een groepje en het liefst bij difterie patiënten want daar kwam men niet graag binnen. Gelukkig ben ik op tijd vrij gekomen. Anders was ik in het kamp gestorven aan difterie. In het ziekenhuis hoorde Catharina de volgende dag dat haar moeder zou sterven en ik lag dagen buiten westen. Ze was erg bang mij ook te zullen verliezen door toediening van een paardenserum knapte ik echter op. Een serum dat ik nooit van mijn leven nog een keer mag hebben. Op 3 februari 1945 is de moeder van Catharina overleden.

Al gauw daarna kreeg Catharina te horen dat ze niet alleen in het ouderlijk huis mocht blijven wonen, tenzij ze ging trouwen. Dus zijn we op 9 maart 1945 getrouwd en dat zijn we nog steeds. In die periode was ik onderwijzer in Warffum, al sinds januari 1945. De burgemeester moest daarvoor nog toestemming hebben van de reeds bekende inspecteur. Deze wilde hiervoor eerst nog met mij praten. Ik kon hem wel bellen vanaf het gemeentehuis. Daar heb ik hem toen gevraagd waarover hij mij wilde spreken. Ik moest eerst maar eens bij hem komen in Groningen, daar zou hij mij alles uitleggen. Ik heb echter geweigerd te komen, omdat ik niet de kans wilde lopen weer opgepakt te worden. Ik

vroeg hem of hij mij door de telefoon te woord kon staan. Na enig aarzelen zei hij: 'Ik had u willen vragen na de oorlog niets tegen mij te ondernemen'. Ik stond verbaasd te kijken en heb hem toen gevraagd of zijn toestemming daarvan afhankelijk was. 'Ja', was zijn antwoord. Ik heb hem toen gezegd dat hij dat na de oorlog maar moest afwachten. Een half uur later kwam de burgemeester om te vertellen dat de inspecteur had toegestemd met mijn benoeming. Tegen hem heb ik geen aanklacht ingediend.

Epiloog

Een veelbewogen periode werd toen afgesloten. Na enige tijd kregen we onverwacht bezoek van twee officieren van het Militair Gezag. Ze vertelden dat er vergevorderde plannen waren voor een kamp voor NSB-ers en andere foute personen in de gemeente Westernieland/Pieterburen. Mij werd toen gevraagd of ik commandant van dat kamp wilde worden. Ik heb dit geweigerd. Ik wilde niet een omgekeerde positie hebben van die ik zelf had meegemaakt. Wel heb ik later in een Verhoorcommissie gezeten om NSB-ers te ondervragen. Daarna ben ik nog enige tijd betaalmeester geweest in het district Noord Groningen. Na heel wat ergernissen en teleurstellingen kwam ik weer in het onderwijs terecht en ben tenslotte geëindigd als Inspecteur van het Onderwijs. Met een gelukkig huwelijk, gezonde kinderen, elf kleinkinderen en drie achterkleinkinderen waarmee we een goede verstandhouding hebben, kunnen we op een rijk en gelukkig leven terugzien. Hengelo, mei 2001. E. Dijkstra.

2003-12

Epko Kuiper : horloge-, klokkenmaker en elektricien

De man die vanaf het begin een belangrijke rol heeft gehad bij de ontwikkeling van elektriciteit in ons dorp is Epko Kuiper. In 1884 te Eenrum geboren, trad hij na de lagere school als leerling in dienst bij een horlogemaker. Toen hij na acht jaar het vak horloge/klokkenmaker onder de knie had, huurde hij een kamer in het veerhuis aan De Pollen en begon hij in 1906 als horlogemaker in Warffum. Toen Epko in 1908 ging trouwen met Harmanna Luidens, eveneens afkomstig uit Eenrum, ging het paar wonen op Hoofdstraat 38. Hier werd een winkel ingericht voor de verkoop van klokken en horloges. Na enige jaren kocht Epko het pand Oosterstraat 38 waarin meer ruimte was, immers het gezin was uitgebreid met de kinderen Eitje (1909) en Klaas (1910).

Dit huis had aan de zuidzijde een vertrek met een aparte ingang waar van 1910 tot 1920 de Israëlitische kerkdiensten werden gehouden¹. De opkomst van elektriciteit had een grote belangstelling van Epko, die zich hierin verdiepte. Hij zag mogelijkheden voor de toekomst en ging daarom op 26-jarige leeftijd particuliere lessen volgen in de stad. Een schoolopleiding op dit gebied was er niet. Toen het moment naderde dat ons dorp werd aangesloten op het elektriciteitsnet besloot Epko samen met zijn zus en zwager Hendrik Havinga een zaak te beginnen met als doel het aanleggen van elektriciteit. Hendrik die smid was in Mensingeweer, kocht samen met Epko het pand Noorderstraat 1 inclusief een kruidenierswinkel en café. Hendrik en Lina gingen beneden wonen en Epko en Harmanna betrokken de bovenverdieping. Jan Boot, manufacturier had het pand aan de Oosterstraat van Epko overgenomen. Binnen een jaar echter liep de samenwerking tussen de participanten wegens onverenigbaarheid van karakters op de klippen. De familie Kuiper kocht het pand Oosterstraat 42 waar Epko zich vestigde als elektricien/horlogemaker. Hij heeft in die jaren een groot deel van het elektriciteitsnet in Warffum aangelegd. De gebroeders Wilkens waren ook actief op dit gebied. Het net werd aanvankelijk zgn.

bovengronds aangelegd. De elektriciteitskabels werden boven op houten palen met elkaar verbonden. Naast het huis van Kuiper lagen altijd stapels houten palen die in het dorp en in het buitengebied werden ingegraven. Dergelijke bovengrondse leidingen waren in weer, wind en regen uiteraard zeer storing gevoelig. Het gevolg was dat Epko regelmatig met zijn klimsporen de palen in moest om reparatiewerkzaamheden te verrichten aan gebroken of verwarde leidingen. Vooral 's winters als het vroom en sneeuwde was dit een koude klus. Soms kwam hij als een bevroren sneeuwman omlaag. Niet alleen de buiten- maar ook de binnenleidingen in de woningen moesten worden aangelegd. In de meeste meterkasten van de huizen was destijds een metalen plaatje bevestigd met de tekst: E. Kuiper - elektricien. In feite heeft hij en zijn collega's de gebr. Wilkens het dorp voorzien van stroom. Nu moet men zich van een binnenleiding geen grote voorstelling maken. Het bestond aanvankelijk uit één lamp met schakelaar in de woonkamer. Grotere huizen hadden soms één of twee lampen extra. Stopcontacten waren nog schaars er waren immers nog weinig elektrische apparaten. Vanaf 1914 werd het dorp voorzien van elektrische straatverlichting. De tijd dat Aaltje Puma als 'lantaarnopsteekster' met haar laddertje op de rug de petroleumlantaarns die slechts hier en daar in het dorp stonden 's avonds en 's morgens aanstak behoorde tot het verleden. Om tien uur doofde zij de lampen.

Kuiper verdiepte zich in de vele mogelijkheden van zijn vak. Zo maakte hij zelf radiotoestellen. Samen met ingenieur E.M. van der Zijl, directeur van de HBS, die zich hiervoor ook interesseerde zaten die twee in de school te experimenteren en te construeren. Zo moesten zij bijvoorbeeld hun eigen spoelen nog wikkelen. In de winkel aan de Oosterstraat werden behalve horloges, lampen met allerlei franje verkocht en bovendien zelf vervaardigde radio's. Boer Geert Reinders was de eerste klant voor een radio. De elektra nam zoveel tijd dat Epko besloot voor horloge- en klokkenreparatie een knecht in dienst te nemen. Dit werd Albert, een zoon van horlogerie Datema te Winsum. Ook voor de elektriciteit werd een knecht aangetrokken, namelijk Klaas Keizer. Toen zoon Klaas in 1924 de lagere school verliet, ging deze ook in de zaak aan het werk. Hij volgde in de stad de avondschool om zich te bekwamen tot elektricien. Het horlogemaken leerde hij van zijn vader. De zaak floreerde en de werkzaamheden breiden zich uit. Echter in de zeer strenge winter van 1929 liep Epko een ernstige longontsteking op waar toentertijd nog geen afdoende behandeling voor was. Na slechts negen dagen overleed hij op 44-jarige leeftijd, zijn vrouw met drie kleine kinderen nalatend, een tweeling van zeven en Johannes was pas twee. Dit was voor het gezin een bittere slag die voor zijn vrouw en kinderen een onuitwisbaar leed heeft nagelaten. De twee meisjes gingen daarna in zwarte jurkjes en met een zwarte strik in het haar naar school. In die jaren gingen de kinderen dus nog opzichtig in de rouw, hetgeen het geheel accentueerde en de kinderen in verwarring bracht. Na het overlijden van zijn vader moest zoon Klaas (19 jaar) met steun van zijn moeder, samen met de knecht Klaas Keizer het bedrijf voortzetten. Voor moeder Harmanna waren dit zware jaren. Ze stond in de winkel, had een huishouding met drie kleine kinderen, een interne knecht met kost en inwoning en bovendien at Albert Datema geregeld mee. Deze vrouw heeft in die jaren enorm veel arbeid verricht. Gelukkig was er een werkvrouw namelijk Aaltje Puma die haar jaren terzijde heeft gestaan. In 1930 werd een begin gemaakt met het vervangen van de bovengrondse leiding door ondergrondse elektrische kabels. Als vertegenwoordiger van de Maatschappij van Laagspanningsnetten te Warffum had de firma Kuiper hiermee volop werk. Door concurrentie kwam de afdeling klokken/horloges op een wat lager pitje.

De administratie en boekhouding gebeurde door Klaas zelf. In die jaren was het nog gebruik dat door veel zaken slechts eens per jaar een rekening werd gezonden en wel in de eerste week van januari. De klant die zoals gebruikelijk persoonlijk zijn rekening kwam voldoen kreeg hierbij als dank een borrel aangeboden. Het omgekeerde gebeurde bijvoorbeeld wanneer de elektricien een grote klus had geklaard. De opdrachtgever bood de werkmensen dan een hartversterking aan. Dit liep wel eens zo uit de hand dat de werknemer moeilijk zijn huis kon terugvinden. Helaas vertrok Klaas Keizer na een aantal jaren en vestigde zich als concurrent op een steenworp afstand Oosterstraat 28, het pand van 'lapkewinkel' Laning. Hij werd opgevolgd door Mans Oosterhuis van Uithuizen. In de loop der jaren werd er meer apparatuur ontwikkeld op elektrisch gebied waardoor de winkelverkoop steeg. Er kwamen strijkijzers, stofzuigers en radiotoestellen van de lopende band hetgeen de prijs drukte. De grootste noviteit midden jaren dertig was het elektrisch koken. De familie Kuiper was het eerste gezin in Warffum waar de maaltijden elektrisch werden bereid. In de kranten verschenen advertenties om bij de firma Kuiper dit wonder te aanschouwen. Dit was een lucratieve verkoop, immers de bijbehorende speciale pannen konden worden meegeleverd. December 1938 trad Klaas Kuiper in het huwelijk met Hilda Bolhuis uit Baflo. Dit echtpaar nam officieel het bedrijf over waarna moeder Harmanna zich terug trok. Zij liet een huis bouwen aan 'Nijweg' (Juffer Marthastraat nr. 2) waar ze nog lange jaren twee kostgangers had. Bovendien had ze 's middags zes leerlingen van de HBS voor een warme maaltijd en er kwamen 10 à 12 kinderen hun broodje eten. Vanaf 1938 nam Hilda met verve de winkelverkoop over van haar schoonmoeder, terwijl Johannes, de broer van Klaas, een aantal jaren in de zaak werkzaam is geweest als knecht. Als slot enige bijzonderheden: Vanaf 1917 tot heden woonden op het adres Oosterstraat 42 vier generaties Kuiper en er zijn daar drie eeneiige tweelingen geboren n.l. Jacoba en Luisina (1921) Ewiena en Harmanna (± 1948) en Jan en Klaas (± 1972).

Met dank aan mevrouw Huizenga-Kuiper.

1: Toevoeging tm: Midden 19e eeuw telden Warffum en het nabijgelegen Usquert voldoende Joden om gebedsdiensten te houden. Daartoe huurden de broers Van Dam rond 1856 een ruimte van de houtkoper De Cock Rouaan aan de Pastorieweg 30 te Warffum. Tot ongeveer 1910 werden in een kamer van dit pand synagogediensten gehouden. Vervolgens huurden de Warffumer Joden een achterkamer in een huis aan de Oosterstraat 38. Hierin werden tot circa 1920 gebedsdiensten gehouden. In de periode 1920 tot en met 1929 was er een huissynagoge in een kamer aan de Torenweg 8. Bron: <https://www.geschiedenisbibliotheekgroningen.nl/>

Oosterstr. 38. Huisje rechtsachter is de 1^e synagoge in Warffum (stukje van te zien).